

MASARYKOVA UNIVERZITA
PEDAGOGICKÁ FAKULTA
Katedra občanské výchovy

Proměny lidové kultury
Antropologický pohled

Diplomová práce

Brno 2014

Vedoucí diplomové práce: PhDr. Radovan Rybář, Ph.D.

Vypracoval: Jan Kenša

Bibliografický záznam

KENŠA, J.: *Proměny lidové kultury, antropologický pohled*. Brno: Masarykova univerzita, Fakulta pedagogická, Katedra občanské výchovy, 2012, 60 s. Vedoucí diplomové práce PhDr. Radovan Rybář, Ph.D.

Anotace

Diplomová práce pojednává o problematice lidové kultury. V práci jsou sledovány příčiny proměn lidové kultury z pohledu antropologického. Rovněž jsou zde analyzovány trendy současné společnosti. Jako řešení je nabízena cesta globální výchovy, vzdělávání a podpory kritického myšlení.

Klíčová slova

Kultura, společnost, tradice, antropologie, životní styl, vývoj.

Annotation

The thesis deals with the issues of folk culture. The work follows causes of transformation of folk culture from viewpoint of anthropology. The thesis also deals with current cultural trends. Global education, schooling and a support for critical thinking is offered as a solution.

Key words

Culture, society, tradition, anthropology, lifestyle, course.

Prohlašuji, že jsem závěrečnou bakalářskou práci vypracoval samostatně, s využitím pouze citovaných literárních pramenů, dalších informací a zdrojů v souladu s Disciplinárním řádem pro studenty Pedagogické fakulty Masarykovy univerzity a se zákonem č. 121/2000 Sb., o právu autorském, o právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů.

V Brně dne.....

.....

Podpis

Děkuji svému vedoucímu bakalářské práce PhDr. Radovanu Rybářovi, Ph.D. za připomínky a doporučení, kterými s ochotou jemu vlastní přispěl ke zkvalitnění této práce.

Obsah

1. Úvod	8
2. Základní otázky	10
2.1. Co je to kultura?.....	10
2.1.1. Několik přístupů ke kultuře.....	11
2.1.2. Kolektivní charakter kultury.....	15
2.1.3. Co nám nabízí pohled do minulosti.....	16
2.2. Jak se chová kultura.....	17
2.2.1. Dimenze kultury.....	20
2.2.2. Úloha magie, transcendentna a mystiky.....	21
3. Proměny kultury	24
3.1. Charakter proměny.....	26
3.1.1. Neměnná podstata kultury.....	26
3.2. Vlivy dynamizující kulturu.....	28
3.3. Vlivy konzervující kulturu.....	30
3.4. Proměny lidové kultury.....	32
3.4.1. Opravdovost lidové kultury.....	35
4. Tendence dneška	37
4.1. Kultura jako normativní řád.....	39
4.2. Otázka identity.....	40

4.3. Globalizace.....	41
4.3.1. Održení od kořenů.....	41
4.3.2. Splynutí v jednotu nebo nahromadění mnohosti.....	43
4.4. Problém komunikace.....	44
4.4.1. Kyberantropologie.....	45
4.5. Vzory dnešní společnosti.....	47
5. Hledání harmonie.....	50
5.1. Význam aktivního kulturního žití.....	50
5.1.1. Umění ve vztahu k člověku a společnosti.....	52
5.2. Alternativy evropského racionalismu.....	54
6. Závěr.....	57
7. Literatura.....	59

1. ÚVOD

Obr. 1: Autorova maminka (uprostřed) vynáší Moranu na Smrtnou neděli

Tradice je poutem mezi přítomností, minulostí a budoucností. Je pojítkem mezi námi, našimi předky i potomky. Matkou tradice je lidová kultura. Každý, kdo navštíví folklorem kypící vesničku, pocítí krásu lidové tvorby. Nejednen návštěvník se okouzlen snaží proniknout hlouběji do obyčejů, které se jako jemný opar vznášejí nad venkovskou krajinou a dotváří její malebný vzhled. Lidová kultura neustále láká badatele pátrat po původu prostých písní či říkanek, hledat smysl výročních slavností, proniknout do světa, kde se jakoby zastavil čas.

I mě fascinuje jinakost lidové kultury, jejíž čistou podobu znám především z vyprávění, knih, filmů, a obrazů. Osobní setkání s lidovou tradicí ve mně vždy zanechá zvláštní pocit. Stále intenzivněji vnímám ojedinělost takového zážitku, uvědomuji si křehkost této čisté formy kultury a vnímám její ústup. Podnětem pro vznik této práce je snaha vypátrat, kam se tolik moudrosti a krásy podělo. K úkolu jsem

přistoupil s premisou, že se vše pouze transformovalo do jiných podob. Existuje základ, který je společný všem kulturám. Proměny lidové kultury jsou jen variacemi téhož. Úpadek lidové kultury je jen zdánlivý, stačí hledat její projevy na jiných místech, proměnila se do takových podob, které mylně za projevy lidové kultury nepovažujeme. Toliko výchozí předpoklad mé práce.

V jednotlivých kapitolách se budu pokoušet prokázat či vyvrátit stanovenou premisu. Zásadním a výchozím úkolem bude nalézt vhodný přístup k fenoménu jménem kultura. Základem je vycházet z toho, čím skutečně kultura je. V tomto ohledu nelze najít definici, na které se shodují všichni badatelé. Snad je kultura jako drak, který se vznáší vysoko nad lidmi. Více než jimi je řízen svými vlastními zákony. Lidé jsou jím vláčeni po poli, pobaveni iluzí o své moci.

Jedině skrz sumu a vzájemné vztahy všech významů projevů lidové kultury lze hledat její vývojové odchylky. Nemůžeme si vystačit s popisem změn podoby obyčejů. V porovnání s markantními odchylkami v zjevné stránce, budou rozdíly ve významu zvyků minimální. Kvantifikace po důkladné kvalifikaci role kulturních jevů je téma pro obsáhlejší studii. Mým cílem je vyložit proměny lidové kultury v širším kontextu antropologie a nastínit výchozí model pro práci na toto téma. Práce čerpá z dnes již klasických terénních výzkumů, jejichž aplikaci zaměřuji na euroamerickou kulturu současnosti. Užívám metody deduktivní, analýzy projevů konkrétních společenství a zobecnění principů, kterými se kulturní jevy vyznačují. (Jejich vznik, funkce, proměny atd.) Vodítkem a inspirací jsou mi rovněž teoretické práce renomovaných autorů z oblasti antropologie, kulturologie, sociologie a psychologie.

Druhotným cílem práce je napomoci rozklíčování dnešních společenských poměrů a typických jevů naší kultury. Poslední otázka se týká predikce budoucnosti. Má kultura tendenci zachovávat společnosti příznivé rysy a potlačovat nechtěné? Má na to mechanismus?

2. ZÁKLADNÍ OTÁZKY

Vesmír je tak veliký, že v něm galaxie vypadají jako ojedinelá zrnka prachu. Člověk je v něm neviditelný. Jak zkreslující může být nadhled!

2.1. Co je to kultura?

Mluvíme-li o kultuře obecně, nemáme na mysli pouze jednání a smýšlení lidí. Projevy kultury jsou často zavádějící špičkou ledovce, jehož základ tvoří nesnadno spatřitelné mimorozumové niterní oblasti lidské duše ukrývající se v nevědomí i právě tak neviditelný duch společnosti. Pro odhalení skutečných významů zjevné podoby kultury by bylo zapotřebí složitých psychologických projektivních testů a strukturální analýzy. Vystačme si prozatím s premisou, že kultura není tím, čím se být zdá.

Kulturologie může být založena na nejrůznějších přístupech a inspirovat se příbuznými obory, jako jsou psychologie, sociologie, evoluční biologie, ekologie, nebo lingvistika. Každá škola má své osobité předpoklady, metody i závěry. Pohledem na kulturu skrze prisma konkrétního směru rozšíříme naše chápání, avšak zároveň objevíme nové nedostatky a meze.

V této práci budu ke kultuře přistupovat z antropologického hlediska a nejvhodnější definicí pro tento účel nabízí globální antropologické pojetí kultury, tak jak jej definoval Václav Soukup ve své monografii věnující se antropologickým směrům. *"Do pojmu kultura zahrnuje nejen pozitivní hodnoty, ale všechny nadbiologické prostředky a mechanismy, jejichž prostřednictvím se člověk jako člen společnosti adaptuje k vnějšimu prostředí."*¹ Zde je nejlépe předznamenána oblast mého bádání v rámci oboru.

¹ SOUKUP, V.: *Antropologie teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2001, s. 37

Za to, že kulturu můžeme studovat jako systém, vdčíme jejím vnitřním mechanismům, které vytvářejí obecné znaky. Jedním z nich je vznik a utvrzování vnitřní konformity mezi jejími příslušníky (skrze oceňování a tresty). Posilováním tradice vznikly pevné kulturní vzorce. Tyto mají tendenci se prosazovat na úkor alternativních životních způsobů. Na tomto místě uvedu ještě jednu definici kultury podle nové etnografie: „*Kultura je systém sdílených znalostí, které členové určité společnosti používají k interpretaci skutečnosti a vytváření sociálního chování.*“² Omezit kulturu na soubor znalostí se zdá přílišným zúžením pojmu, přesto tato charakteristika v sobě nese klíč k pochopení dynamických procesů uvnitř kultury. Nabízí totiž proměnné, jejichž dynamiku a vzájemnou závislost lze v rámci zájmu o proměny kultury studovat. Jsou to: Znalosti, členové společnosti, skutečnost – prostředí, samotná interpretace skutečnosti a sociální chování. Vnitřním i vnějším procesům, které podněcují kulturní dynamiku, budu věnovat samostatnou kapitolu.

2.1.1. Několik přístupů ke kultuře

Kulturologie není biologie

Odkrývání obecných pravidel tvorby kulturních jevů nás často svádí k myšlence o jejich čistě biologické podmíněnosti. Ve skutečnosti se však nejedná o prohlášení o jejich genetické zakódovanosti. Zákony, kterými se řídí vývoj kulturních vzorců, jsou více než povahy individuální, povahy společenské.

Již Émile Durkheim upozorňuje, že člověka a jeho chování nelze vysvětlovat pomocí instinktů a pouček vypůjčených z biologie. "*Důvodem je, že člověk nežije pouze ve vztahu k fyzickému prostředí, ale také k prostředí společenskému, které je daleko širší, stabilnější a podnětnější, než prostředí, jež ovlivňuje zvířata.*"³ Durkheim dále kulturu staví nad biologickou podstatu člověka se schopností ji částečně popřít. „...a tak

² SOUKUP, V.: *Antropologie teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2001, s. 553

³ DURKHEIM. É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 75

společnost modifikuje naše ideje i pocity, jež bychom měli, kdybychom naslouchali pouze naší živočišné podstatě - někdy je dokonce nahrazuje pocity opačnými."⁴

Kultura je metabiologická v tom smyslu, že její síť vztahů obepíná biologickou podstatu člověka. Tvoří nadstavbu biologii a tam, kde je to jen možné, ji okamžitě nahrazuje. Důkazů pro takové tvrzení existuje celá řada a to včetně scénářů možných dopadů porušování zásady druhořadosti biologické podstaty člověka. Uvádím jen jeden z nich. Ryze z hlediska evoluční biologie a pro potřeby přežití druhu Homo Sapiens by se mělo ve všech kulturách vyvinout pohrdání homosexuály. Avšak pro rozvinuté potřeby společnosti jsou v řadě částí světa dokonce oceňováni pro své výjimečné schopnosti (komunikativní, kreativní apod.) Ruth Benedictová píše o tom, jak Zuniové pohlíží na homosexuály s nevídanou tolerancí a vyspělým porozuměním.⁵ Zdá se, že konflikty, které konkrétní společnost řeší, jsou problémem tak velkým, jak úzká je škála tolerovaných jevu v dané společnosti. Neexistuje univerzální zákon diktující kultuře omezení v začlenění těch či oněch členů do společnosti. Připomeňme si, jakým způsobem se zacházelo v nacistickém Německu s lidmi s postižením, nebo s lidmi jiné než oficiální doktrínou schválené rasy. I současná toliko blahoslavená euroamerická kultura není prosta netolerantního chování, které se snaží ospravedlňovat lží o jeho přirozenosti.

Bezpředmětná je rovněž snaha vysvětlovat kulturní chování na základě rasového složení příslušníků kulturního celku. "*Biologické základy kulturního chování lidstva jsou z větší části irelevantní, neznamená to, že neexistují.*"⁶ Ukazuje se, že jsou složitě zakomponované v psychologii celé společnosti, neboť člověk není v žádném aspektu svého života zcela samostatnou bytostí.

⁴ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 75

⁵Viz BENEDICT, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999, s. 199

⁶ BENEDICT, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999, s. 181

Kulturu nelze vysvětlovat ryze psychologicky

Psychologické hledisko je jistě bližší pravdě o povaze lidských činů, nežli hledisko biologické. Setkává se ovšem se stejnou překážkou a tou je interakce mezi jedincem a společností. Tato interakce vytváří tak velkou sílu, že nemůže být v porovnání se silami biologickými a psychologickými při studiu kultury zanedbána. Psychologická antropologie dává za pravdu Freudovi a považuje kulturu za konstrukt, který lidskému rodu pomáhá, nicméně jedinci v mnoha ohledech klade překážky. Individuální vůle je propojená se společností a dokonce ani uspokojování těch nejosobnějších potřeb se neodehrává ve vzduchoprázdnu. Člověk pouze vybírá z možností, které jsou ohraničeny „kulturně-hodnotovým vzorcem“⁷ Proto také je deviantní chování spíše důsledkem, nežli příčinou nesouladu stavu společnosti s jejím hodnotovým rámcem. Klíčem k zákonům kultury není ani psychologie.

Meze materialistického přístupu

Materialistické teorie o původu kultury konstatují, že jde o prostou stylizaci a zevšeobecnění běžných věcí ze života lidu.⁸ S takovou hypotézou si nemůžeme vystačit ani u lidové kultury, jejíž členové jsou v bezprostředním kontaktu s přírodou. Podívejme se hlouběji na význam pramenů lidové tvorby. Přírodní motivy se jeví jako obecný rys společný všem kulturám. Neznamena to však, že by byl jejím jádrem či podstatou. Příroda je člověku pouze materiálem ke zjevení kultury. Kultivace přírody je nutkavou touhou společnosti. Ptáček uvězněný ve výšivce, bonsai - strom pěstovaný v misce, obávaný vlk vyšlechtěný v nejměnějšího přítele člověka, to jsou projevy obrovské moci vědomí. Jak píše Carl Gustav Jung: „*Odchýlení od instinktu a postavení se vůči němu do protikladu vytváří vědomí.*“⁹ Kultura si klade kvalitativně zcela odlišné cíle než napodobování či stylizaci přírodního světa. Přírodní svět jí pouze nabízí nekonečnou škálu vyjadřovacích prostředků. Tradiční kultura je dialogem v rámci kulturní oblasti. Je nositelem otázek i odpovědí. Je také výsledkem lidové moudrosti napříč dějinami, nabídkou náznaků řešení existenciálních otázek. Výstupem jsou básně,

⁷ Viz KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010, s. 39

⁸ VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 26

⁹ JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012, s. 82

písně, metafory pohádky, pověsti, mýty obřady, rituály a mnohé další výtvořiny nadosobního charakteru.

Není snadné jednoznačně určit, zdali máme větší vliv jako jednotlivci na kulturu nebo je to duch doby, který formuje nás. Dokonce ani ve vztahu společnost – kultura není snadné říci, co je svobodným tvořitelem druhého. Není pravdivé tvrzení, že kultura je matkou společnosti? Přesnou úlohu obou zřejmě nikdy nezjistíme.

Stejně tak, jako neumíme podat úplný obraz světa v podobě univerzální teorie popisující vesmír v jeho mikro i makro rozměrech, nedokážeme jednotnou teorií popsat chování jednotlivce, společnosti a kultury. V obou případech nám uniká, jakým způsobem se celek vztahuje k částem. Kvantová fyzika ani teorie relativity nemůžou být zcela bezchybné, nedojdou-li ke stejným výsledkům ve všech dimenzích vesmíru. Podobně tomu je i s psychologií, sociologií a kulturologií a všemi jejich protichůdnými směry. Nechceme-li se spokojit s tím, že svět nemá jednotný řád, potom si musíme připustit existenci temných, dosud nepoznaných sil, které ještě mají zásadně ovlivnit podobu výkladu našeho světa. K úplné teorii kultury zřejmě patří i trocha filosofie, snad metafyziky. Možná nás i v oblasti humanitních věd ještě čeká takový šok, jaký prožil svět přírodních věd ve dvacátém století, od kdy žasneme nad nestálostí veličin času a prostoru, které jsme přirozeně považovali za jeviště dějin.

2.1.2. Kolektivní charakter kultury

Připusťme si, že právě tak, jako naše osobní nevědomí ovlivňuje naše vědomé pochody, tak kolektivní nevědomí má největší pole působnosti právě ve světě kultury. Jungovy archetypy jsou prazáklady myšlení, které se povznášejí nad biologický i psychologický rozměr člověka, týkají se sféry společenské, kde panují jiná pravidla. A přece jsou v hlavách konkrétních lidí. Jsou to nitky, kterými kultura hýbe se společností.

Kolektivní nevědomí je formou jakési psychologie masy či široké skupiny. *"Skupina totiž - vzhledem ke své neuvědomělosti – není schopna svobodného rozhodování, a proto se v ní psychično projevuje bez překážky volně jako přírodní zákon."*¹⁰ Logicky tedy kulturní rozmach přináší integraci společnosti – prostor pro zrod kolektivního nevědomí. Durkheim spatřuje význam všech rituálů, obřadů, obyčejů, zkrátka tradice obecně v projevování a glorifikaci soudržnosti společnosti. Jde o potvrzení loajality a náklonnosti k okolí.¹¹

Dary a oběti byly a jsou součástí všech známých kultur. Pocit, který vzejde z dobrovolného vzdání se vlastního vydobytého přebytku, je pravým smyslem oběti a daru. Jistě lze solidaritu vysvětlovat i evolucionisticky jako manévr potřebný pro přežití lidského rodu. Když se však podíváme, jakou cestou prochází prosazení tohoto jevu, jež vyústí v konkrétní darovací akt, zjistíme, že pomyslným dozorcem vynucujícím plnění tohoto rituálu není vnitřní biologický či psychologický mechanismus jedince, nýbrž kulturní prostředí (akulturace). Slovo charita z latinského caritas nesoucí význam řeckého agape (druh pečující, sebeobětavé lásky) je velmi zidealizovaným označením darování. Nikterak nesnižují zásluhy charitativní činnosti tvrzením, že jedinci ji vykonávající jsou k takovému chování motivováni vnitřním uspokojením plynoucím jedině z jejich zdařilé akulturace, jež je velmi výrazným způsobem formována společenským prostředím a výchovou.

Podobně jako se mravenci rozhodují kolektivně bez jakéhokoliv řízení, jen pomocí chemických signálů koordinují činnost a každý má přesně dané místo ve

¹⁰ JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emiss, 2012, s. 23

¹¹ Srov. DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 430

společenství i lidé jsou nevědomky loutkami systému, který nazýváme kultura. Na rozdíl od mraveniště však náš kolektivní duch není řízen primárně evolučními zákony, jež by mu byly zárukou prosperity. Kultura je vůči svému osudu slepá, jak již několikrát v dějinách předvedla.

2.1.3. Co nám nabízí pohled do minulosti

Proč se antropologie tolik vrací do historie a zajímá se o přírodní národy? Takzvané primitivní kultury jsou izolované a neprožívají globalizaci, tak jako naše společnost, která představuje na analýzu systém nesmírně složitý. Avšak práce antropologů ukazující podobnost oněch primitivních kultur té naší nám připomínají nejen, že lidé žijící hluboko v deštných pralesech či před tisíci lety jsou nám v mnohém podobní, ale zároveň tím ukazují, že není možné vykládat chování člověka naší společnosti na základě pozůstatků jakéhosi primitivního smýšlení, které vlastně nikdy neexistovalo. Musíme se tedy vyvarovat romantických představ o našich předcích a skrze ně zdůvodňovat chování společnosti.

Pohled do historie mezilidských vztahů otevírá palčivou otázku každé doby. Otázku rovnosti mezi lidmi. Již před příchodem křesťanství do našich končin jsou patrné tendence vyzdvihování jednoho boha nad ostatní. Tato skutečnost se připisuje existenci patriarchálního systému rodiny a jeho odrazu ve víře. Hierarchizovaná soustava božstev mohla rovněž ospravedlňovat hierarchii ve společnosti. A skutečně na těch místech světa, kde takováto společnost vznikla (Egypt, Řecko, Mezopotámie...) objevují se i hierarchizované vztahy „na nebi“. Křesťanský monoteismus zase dokonale koresponduje s vládou jediného panovníka středověké Evropy. Nabízí se otázka, je-li člověku přirozený či spíše je-li společnosti přirozené nebo dokonce nezbytné vytvořit si více či méně podřízený a nadřízený vztah mezi jejími členy. Má pravdu Hobbes je člověk člověku vlkem a potřebuje dozor? Nebo je takový stav umělý a pravdu má Rousseau? Ať je to tak či onak, projevy nadvlády člověka nad člověkem v různém stupni se projevují v kultuře obecně. Jak široký je eticky hájitelný rozsah této nadvlády? Etika je produktem filosofie konkrétní kultury a proto dostaneme mnoho odpovědí.

Třetí oblastí, kterou nám důkladně provedená historická analýza odkrývá je charakter lidské tvořivosti. Důležitá je opět správná interpretace artefaktů. Čím starší kulturu pozorujeme (například kultury starověku), tím silnější pozorujeme projevy toho, čemu říkáme archetyp, výrazněji vystupují motivy skutečných hodnot lidství. Této esence ubývá u reliktních středověku, dále v dědictví našich pradědů a nyní ji kolem sebe pozorujeme jen velmi zřídka. Z této tendence však není možné usuzovat, že kultura upadá či se jakkoliv vzdaluje ideálům. Čím hlouběji jdeme do historie, tím specifitější výběr z její již věkem omezené nabídky původního kulturního bohatství provádíme. Dobový vkus dokáže glorifikovat a tedy uchovávat výtvořiny pouze po omezený čas. Velmi staré odkazy doby se zachovaly pro svou nadčasovou hodnotu, a proto v nich nalzáme ony rysy společné všem kulturám. (Tytěž jako v mýtech, které se tvořily po staletí.) Ptáme-li se, co je tedy skutečným základem a esencí lidské kultury, jsou to samotné druhy umění, které vyjadřují ničím a nikým nediktovanou touhu po tvořivosti. Z potřeby malovat, zpívat, sochat, tancovat a hrát odvozujeme lidskou přirozenost.

2.2. Jak se chová kultura

Zřejmě neexistuje univerzální model lidské kultury aplikovatelný na kteroukoliv společnost. Existuje však několik málo nezbytných prvků, z nichž se vytváří kombinace v podobě (z části skrytých, z části zjevených a zcela odlišných proklamovaných významů) kulturních zvyklostí. Podívejme se, jaké jsou tyto Antropologické konstanty v kulturologii.

Nejprve je třeba si uvědomit, že tvorba představ o světě vzniká z prostého pozorování dění kolem, zkušeností a velmi jednoduchých interpretací, (často silně antropocentricky zabarvených). Elegantní jednoduchost zdobí kulturu (nejen lidovou). Lidé jakékoliv doby jsou vrženi do světa s potřebou jej nejjednodušeji vysvětlit, mimochodem přesně tak, jak si to žádá naše moderní věda. (Jen prostředky a zkušenosti hrají v náš prospěch). V příčinách lidského chování je tedy třeba hledat jednoduchost motivů, která se pouze v kulturním kontextu jeví složitě.

Ve snaze uchopit svět se do myšlenkových konstrukcí nutně promítají vždy tytéž základní motivy. V první řadě jsou to kategorie času, prostoru, příčiny a důsledku, konstrukcí, které zdá se, jsou rozumu vlastní. Tyto kategorie se objevují ve všech kulturách ne proto, že existují a priori v lidské mysli, ale proto, že svým charakterem odpovídají potřebám společnosti. Jsou to kulturní konstrukty. Příkladem toho jak se odráží princip příčiny a důsledku v lidové tvorbě je nekompromisní vyjádření akce a reakce v řeckých mýtech. Vendeta, nebo alespoň symbolická odplata se objevuje ve všech kulturních prostředích. Vzpomeňme Erbenovy příběhy. Dokonce i tam, kde se vyžaduje mírumilovné jednání a kde bychom princip oko za oko, zub za zub nečekali, jako v případě křesťanství, je odplatou za konání zla posmrtné zavržení.

Nezastupitelnou roli ve všech společnostech hraje představa dichotomie „my a ti cizí“. „*Textová analýza a komparatistika ukázala mj. univerzálnost, malou proměnlivost a všeobecnost (nadmárodní platnost) těchto představ; fenomén cizosti je tak možné zařadit k antropologickým konstantám.*“¹² Na základě užití těchto a spousty dalších konstant nás kultura klame.

Znalost klamů kultury je předpokladem ke zkoumání jejich proměn. Skutečné významy tradic jsou často skryty nejen vnějším pozorovatelům, ale rovněž těm, kdo se jich aktivně účastní. Nechť nám je návodem Durkheimův postřeh týkající se rituálů: „*Důvody, kterými je (rituály) věřící ospravedlňuje sám před sebou, mohou být a velmi často také jsou - mylné; skutečné důvody však proto nepřestávají existovat a je to právě věda, kdo je má odhalit.*“¹³ Dodejme, že ambicí výzkumu v oblasti proměn lidové kultury je rovněž zjištění dynamiky mezi skutečnými a myšlenými významy a to nejen tradic, ale všech projevů dané společnosti. Neboť co bylo dříve vnímáno jako tradice, ji již ve skutečnosti není a naopak. Jsou to dokonce celé systémy a kulturní instituce, které stojí na klamu. Tyto praktiky krásně naznačuje Oscar Wilde ve svém slavném románu *Obraz Doriana Graye*. Wilde píše o funkci zpovědi „*Když se obviňujeme sami, máme*

¹² TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 23

¹³ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 9

pocit, že už k tomu nemá právo nikdo jiný. Rozhřešení nám dává sama zpověď nikoliv kněz.“¹⁴

Dalším zobecnitelným prvkem tvorby kultury (antropologickou konstantou) je retrospektivní přičítání významu jevům, naprosto mechanicky, bez znalosti souvislostí mezi jevy. (Prší, protože jsme o to správně žádali bohy.) Podívejme se ještě, jakým způsobem apelujeme na své bohy, ať už jsou naše představy o nich jakékoliv. Jinými slovy co lidé dělají pro to, aby ovlivnili okolní (nedostižné) jevy ve svůj prospěch. Užívají takzvané homeopatické či imitativní magie. Těchto termínů užívá James Frazer, když hovoří o připodobňování či slučování podobného v magii.¹⁵ Jde o velmi silný antropologický princip. Projevuje se například v napodobování přírodních úkazů (za účelem jejich ovlivnění), vyrábění a následné zařikávání modelů části těla, které má být ošetřeno, trýznění loutky představující skutečnou oběť, ale i zasazení stromu na místo posledního odpočinku blízkého (z něho má přejít duše do stromu). Této skupině rituálů lze přisuzovat jednotnou funkci. Jedná se o nalezení náhrady, sekundárního cíle, neboť ten primární je nad naše síly. O tom, že slučování podobného je obecným principem svědčí i fakt, že v mnoha na sobě nezávislých kulturách pozorujeme připodobňování plodnosti ženy s plodností přírody. Takové myšlení se nám možná zdá již překonané a namlouváme si, že dnes pro moderního člověka nemají kulturní klamy praktický význam. Nezapomeňme však, že kvalitou myšlenkových procesů jsme rovni našim dávným předkům. O přetrvávajícím vlivu homeopatické či imitativní magie svědčí spolehlivost reklamních triků, účinky pestrobarevných obalů, které navozují u spotřebitelů požadovanou náladu či chuť. Základy našeho posuzování okolí nejsou nikterak složité.

Každé kultuře jsou vlastní jisté velmi málo pohyblivé struktury, které do jisté míry určují meze celé její dynamiky. Potřeba klasifikovat, třídit svět kolem nás je stará jako samotná řeč. Strukturalismus vlastně objevil sám sebe, jak se podvědomě prolíná dějinami. Lévi Strauss říká, že klíč k pochopení mýtu neleží v mýtu samém, nýbrž ve vztazích mezi jednotlivými mýty, jež jsou svými vzájemnými transformacemi. Jsem

¹⁴ WILDE, O.: *Obráz Doriana Graye*. Praha: Omega, 2013, s. 63

¹⁵ FRAZER, J.: *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 24

toho názoru, že je tomu tak u všech kulturních jevů. Vzniká tak nepřehledné množství kulturních významů týchž samých jevů napříč kulturními oblastmi a k proměnám dochází i v rámci jedné kultury. Pro studium proměn lidové kultury se tedy náš zájem musí ubírat k síti vztahů mezi významy kulturních jevů.

2.2.1. Dimenze kultury

Vlivem různých výše popsaných faktorů má kultura tendenci se uzavírat do relativně stabilního vnitřně sourodého rámce. Tento rámec nazývají kulturologové kulturní konfigurace. Ty jsou vymezeny jak prostorově, tak časově. Jinak se bude projevovat kultura mladá, rodící se, oproti kultuře v době vrcholného rozmachu a posléze zániku civilizace. Rozdíly mezi kulturami vymezené prostorově nevzbuzují tolik pozornosti, je pochopitelné, že na různých místech světa se zformovaly poněkud odlišné kulturní konfigurace. Změna nastavení systému kultury v čase je však z hlediska výzkumu zajímavější. Podsouvá se nám totiž myšlenka zákonitého vývoje, jež máme odhalit a co nejlépe popsat. Přitakávajíc základnímu postulátu postmoderního myšlení nejsem zastáncem myšlenky kvalitativního vývoje kultury. Jistý zobecnitelný jev ovšem kultury v jejich procesu stárnutí doprovází. Mám na mysli nárůst skepse, pesimismus jakožto atributy kultury v podzimním věku, tolik rozdílné ladění od jara kultury. Nabízím dvě teorie vysvětlující tento jev. Kultura v pokročilém věku je již natolik zahlcena falešnými symboly a neschopnost jejich příslušníků dešifrovat své životní prostředí přerostla únosnou mez a lidé jsou desorientovaní. Jde vlastně o problém komunikace (více v kapitole Tendence dneška).

Existují různá označení pro protichůdné principy, které jako magnetické póly přitahují pozornost kultury jedním nebo druhým směrem. Můžeme říci, že jde o zrození a smrt - nejvýznamnější kulturní činitele - vytvářejí dva proudy. Jeden radostný, tvořivý, naivní materialistický, druhý duchovní, umírněný, klidný, střízlivý, rozvážný. Dá se také spolu s Nietzem říci, že každá kultura osciluje někde mezi principem dionýským (vytržení, hledání extrémů, únik mimo realitu) a apollinským (dodržování normy, střízlivost, uměřenost). Lévi Strauss zase rozděluje horké a studené společnosti.

Pro první jsou typické hry, tyto společnosti jsou dynamické. Rituály jsou typické pro studené společnosti, nevykazují známky soutěživosti, pouze sjednocují. Neexistuje nutné pořadí stádií, kterými kultura prochází, jen lze konstatovat střídání navzájem si protichůdných směrů. Idealismus střídá materialismus, aby byl nahrazen na nějaký čas racionalismem, než vykvete touha po mysticismu. Ustavičné bloudění mezi směry svědčí o neschopnosti každého z nich umožnit lidem se přesvědčivě vyjádřit. Historie ukazuje, že v dobách války či jiného utrpení se kultura uchyluje ke skepsi a nihilismu bývá často posledním projevem společnosti před její devastací. Často se snoubí s požitkářstvím a duchovní vyprázdněností.

2.2.2. Úloha transcendentna, magie a mystiky

Nechci se v této práci příliš vyhýbat náboženství. Představa boha či nadpřirozena patří jistě k nejstarším projevům lidstva. Jenže od chvíle, kdy se věci víry ujímá instituce, stávají se náboženské projevy do jisté míry řízenými zvenci. Vytváří se hierarchie a elity určují chod církve či jiného duchovního systému. Spirituální stránku lidského působení a cítění nechci v žádném případě opomíjet, avšak do svých úvah zahrnuji pouze laické představy o nadpřirozenu.

Často se ptáme, kam se dnes poděla víra. Nikam se nepoděla, jen se oděla do nejrůznějších podob. Tak například faktická neschopnost ovlivňovat veřejné dění, paradoxně živí víru ve stát, jakožto toho, kdo se o nás nejlépe postará. Spásou nám budou další volby. *„Úkony, které měly domněle zaručit, nazval jsem je pomocně symbolickou signalizací zdaru a štěstí. Lid hledal záruky a - nenalézaje jich pro malý stupeň vědění dosti v sobě ani ve svém okolí - upíral se se svou vírou k jiným neznámým a vyběženým zdrojům.“*¹⁶ Takto popisuje Antonín Václavík pojem lidová víra. Není od věci jeho poznámku o magických rituálech postavit jako definici voleb. Iracionalita je atributem víry a nikterak jí nepřekáží, právě naopak. A tak lze interpretovat demokratické volby za akt magického charakteru, neboť málo voličů dokáže popsat pravé mechanismy, které ovládají svět politiky. Bláhově házíme lístky do urny, stejně jako naši předci tančili kolem ohně a malovali lovnou zvěř v jeskyních, zatímco

¹⁶ VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 16

vládnou hlupáci, neboť jen ti mají o vládnutí zájem. Fakt, že se v těžkých chvílích znovu a znovu obracíme k již tolikrát neúčinným praktikám, dokonale koresponduje s přehlížením neefektivity a náhodné asociaci popsané v pojednáních o magii.

Poněkud odlišný pohled na mystiku nám nabízí Émile Durkheim. Předpokládá, že pokusy o vysvětlení světa, které ve světle moderní vědy znějí fantaskně, byla v dobách temna lidem přirozená. A tak mystika raných náboženských systémů mohla vznikat cestou rozumu neodporující. Tedy i dogmata, která se nám zdají být náboženským vytržením, mohou mít původ v upřímné snaze popsat svět, jaký je. Mytologie je pro věřící prostou pravdou. Církev zřídka uznává různá zjevení vzešlá z náboženského vytržení, jen málo z nich je prohlášeno za zázrak. Úžas patří spíše do oblasti umění, než víry. Durkheim tvrdí, že idea nadpřirozena není základním rysem náboženství. Člověk nejprve dlouho definoval, co vlastně je přirozené a nadpřirozenem se tedy nemusel zabývat.¹⁷ Durkheimova teorie koresponduje s předpokladem jednoduchosti v interpretaci světa. Skutečně první mystické představy snad byly snahou o strohý popis skutečnosti, ale časem se v mystičnu hromadila lidská imaginace a nutkání člověka hledat něco tajemného, co ho převyšuje, a původní mytologické pokusy o výklad věci dostaly jiný kulturní význam – náboženský.

Nehledě na to, že vědecký pokrok a víra v rozum pronikly do každého koutu společnosti, stále je nemalý počet příznivců vykládání karet, čtení z ruky, a podobných mimorozumových delikates. Tyto osoby nalezneme naprosto všude, napříč společenskými vrstvami, nehledě na věk, pohlaví i vzdělání. Lidský duch transcendentno potřebuje jakožto impulz ke konání v oblasti pozemské. "Znalost" vlastní budoucnosti jim pomáhá se s ní předem vyrovnat, nebo v některých případech jí jít vstříc, což následně vede k triumfálnímu vítězství kartářky. Proklamovaný význam (výklad budoucnosti) je posunut do podoby dodání odvahy, uspokojení, uklidnění, či nabádání k opatrnosti, ke snaze.

Nejen náboženské systémy, ale i řada jiných kulturních institucí vytvářejí sklon k hledání zlého, ať již satana, ducha či více specifikované entity. S rostoucí mocí úřadu se

¹⁷ Srov. DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 36

tito „nebezpeční duchové“ konkretizují v okruh nežádoucích osob. Jde o projev izolacionistických tendencí v kultuře. Ať to byl hon na čarodějnice, zatracování Židů, svévolné zacházení s otroky, prezentování jedné rasy či národa jako nadřazeného, hledání třídního nepřítele, hon na komunisty v USA, až po vyřazování ze společnosti jedinců neprezentujících výkon, nevykazujících zisk. Jak jsem již psal výše, jednou z tendencí kultury je, že si žádá vnitřní homogenitu a v rámci ní poslušnost. Stejně tak ale existuje řada mechanismů stojící v protikladu k tomuto principu. Tyto budu rozebírat v kapitole věnující se kulturním proměnám. Ještě si však položme otázku: Proč jsou nekonformní lidé vystavováni sankcím společnosti? Lpíme na tradici jen ze strachu, že to co jsme již zvládli na jisté úrovni, bude někým překonáno a my ztratíme naši současnou pozici? Pak by bylo celé opěvování a sdílení kultury jenom zajišťováním toho, abychom neprodělali. Ti, kdo vystoupí z rámce předepsané kultury, jsou podobně jako cizinci nepředvídatelní a tudíž nebezpeční!

3. PROMĚNY KULTURY

Nepoznávám se. Kdo jsem? Ten včera, ten dnes, nebo někdo další zítra?

Dovolím si začít kapkou z dějin filosofie. Viditelným projevem existence času je změna v přírodě. Je touto změnou pouze pohyb hmoty? Existuje vůbec kvalitativní změna ve světě, který se vždy skládá ze stále ze stejných částí? Tyto otázky přiměly různé myslitele průběhu dějin k myšlence věčného návratu (cyklické opakování historie v nesmírně dlouhých časových intervalech), nebo k myšlence postmoderní filosofie o nedefinovatelnosti pokroku. A skutečně jedna z ojedinělých krás dnešní doby tkví v tajuplném pocitu, který pramení ze znovu objevené nejistoty o pravdivosti triviálních výroků typu jedna plus jedna jsou dvě. Pokrok se hledá s postupujícími znalostmi o našich neznalostech čím dál nesnadněji (jak věděl již antický klasik). Je možná marné pátrat po změnách ve skutečném světě, o kterém nelze říci víc, než že je (alespoň jeden z největších evropských myslitelů o něm nic víc říci nedokázal). Již sám fakt, že největší mozky historie nacházely svět v toliko odlišných podobách, nám napovídá o sysifovském charakteru lidského snažení jej věrohodně popsat. Vždyť jen naše neschopnost vystoupit z jazykového popisu je nám limitujícím faktorem. Několik stran by zaplnil pouhý výčet směrů zpochybňujících výpovědní hodnotu vědy, prosazující empatický vhled, iracionalismus či naopak proudy čistě racionalistické, empirické, materialistické. Ať už si vybereme kterýkoliv postup, můžeme doufat, že se našemu snažení o proniknutí do tajů kolem nás, bude-li upřímné a cílevědomé, dostane odměny hodnoty přinejmenším psychologické, chcete-li spirituální.

Pátřejme nejdříve po cíli, který udává kulturním proměnám směr. Pokud je úlohou kultury vytvoření prosperujícího společenství, proč se tedy orientuje na vytvoření přebytku? Ten je podle některých interpretací historickou příčinou vytvoření závislosti člověka na člověku a konečně i negativních dopadů na životní prostředí. Touha po přebytku je patrná z výkladu řady tradic a úkonů, které mají zajistit mnohost. Jestliže se tento model společnosti neosvědčil, měla by kultura, sledující konkrétní cíl, takový model změnit.

Poněkud pesimisticky se na podobu vývoje kultury dívá Leslie Alvin White. Podle něj je kultura zcela autonomní na člověku a vyvíjí se podle vlastních zákonů. Kultura tedy neslouží lidským potřebám. White rozlišuje tři stupně kultury, přičemž první determinuje ostatní. Jde o technologický subsytém sociální a filosofický.¹⁸ Zdá se, že je-li kultura člověku prospěšná, tak taková, která je mladá. Výhoda přizpůsobení se přírodním podmínkám ještě není přehlušena negativními vlivy kultury. Časem se však stává složitější a docela se vymaňuje z naší kontroly, nakonec může její dekadence společnosti přivodit i zkázu.

Durkheim navrhuje studovat náboženství právě v rané fázi jeho vývoje, kdy ještě nedošlo k přeměně některých významů, proměně podoby úkonů, diverzifikaci projevu společenství a myšlení jedinců. V době kdy se kolektivní prožívání téměř kryje s individuálním. Nacházíme tak viditelnou esenci náboženství. Tentýž postup by byl ideální u studia všech kulturních jevů. Ne vždy je však takový výzkum možný.

Podle některých kulturologů evoluce v případě člověka probíhá na úrovni kultury. Může se tak dít na úrovni generické kultury - negenetické kolektivní paměti lidstva nebo na úrovni sociokulturních systémů. V další kapitole si ukážeme, že charakter proměny kultury není možné interpretovat jako evoluční, vývojovou, kvalitativní změnu. Každopádně se jedná o zánik starého a zrod nového řádu a nemůže se obejít bez konfliktů mezi zastánci jednoho či druhého.

¹⁸ Srov. SOUKUP, V.: *Antropologie teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2001, s. 528

3.1. Charakter proměny

Povrchních proměn podoby kulturního dění kolem si všimneme velmi snadno, zatímco podstatné změny ve vlastní kultuře ani nepozorujeme. Ukažme si, jak se kultura modifikuje na příkladu robotní písně:

- a) lze dopátrat její původní proklamovaný význam (docílení toho, aby už zašlo slunce)
- b) odhalení jejího původního skutečného významu (odpoutání pozornosti od práce)
- c) můžeme určit její dnešní (posunutý) význam (například nacionalistický)
- d) konečně lze najít analogie v kultuře dneška, nesoucí původní skutečný význam (vznik nových současným podmínkám práce přílehavějších metod k takzvanému krácení si času)

Velmi častým jevem při přetváření zvyku, instituce, norem a podobně je přizpůsobení si cizího prvku převládajícímu schématu, který dané kultuře vládne. Tím se stírá potřebná rozmanitost prvků kultury a v konečném důsledku člověku chybí skutečný prožitek autenticity událostí.

3.1.1. Neměnná podstata kultury

Jak může z něčeho tak tuhého a neměnného, jako je lidská přirozenost, vzniknout tak rozmanitá škála kultur. Vysvětlení se nám dostane s poznáním, že ona rozmanitost je jen zdánlivá a základy všech kultur stojí na něčem univerzálním. Projevované rozdíly v místě a v čase, tedy i iluzorní dojem vývoje či pokroku, jsou jen variacemi i na stejné téma. Pokud dobře analyzujeme libovolně vybranou kulturu (vybrat si můžeme tu, jež je nám geograficky přístupná, nebo tu takzvaně primitivní pro její jednoduchost, kterou se však nesmíme nechat zmást), měli bychom vždy dojít ke stejným závěrům o podstatě kultury, jako při studiu kterékoliv jiné oblasti či doby. Stejného názoru je Émile Durkheim: „*Počínaje pracemi bratří Grimmů, kteří byli průkopníky zájmu o srovnávání*

mytologií různých indoevropských národů, udivovala badatele pozoruhodná vzájemná podobnost těchto mytologií.“¹⁹ A právě naladění společnosti vychází z její mytologie. Jednotné prvky společné všem mytologiím prozrazují jejich jednotný základ. Durkheim pokračuje: „*Vše tedy ukazovalo k předpokladu, že tyto zdánlivě velmi odlišné koncepce ve skutečnosti pocházejí ze společného zjistitelného základu a jsou pouze jeho rozmanitými formami.*“²⁰ Tento základ není ztracen někde v historii, v době kdy se snad ještě kultura nediverzifikovala, je všudypřítomný i dnes, pouze je ukrytý v podobě něčeho co lze nazvat kolektivním duchem.

Zdánlivě v opozici vůči výše uvedeným úvahám stojí konfiguracionismus, směr v kulturní antropologii hledající kulturní konfigurace. Představuje ho například Ruth Benedictová. Všimá si nasměrování určité kultury jedním směrem, vytvoření pevných vzorců, jež řídí veškeré kulturní dění v dané oblasti. Výsledkem je charakteristika studovaných společenství a to tak, že jsou zařazovány podle toho, který prvek jejich kultury se zdál pozorovateli-výzkumníku dominantní. Podle mého názoru se v každé kultuře specifickým způsobem filtrují tytéž požadavky ducha společnosti, byť někdy skrytě nejen vnějšímu pozorovateli, ale i samotným členům společenství. Druhou možností je, že se teprve projevit mají a dosud existují v potenci, jsou stínem a lidé je potlačují, než pohár přeteče. Úctyhodným snažením antropologů, kteří detailně zkoumali život lidí v cizích kulturách (prací v terénu), vzešel na světlo (západního) světa přínosný závěr. A to sice fakt, že spousta institucí jako jsou válka, vláda, rozdíly majetkových poměrů, dokonce i trestní právo a další nám přirozeně se jevící způsoby jednání (a z nich odvozené pocity - závist, nesnášenlivost, odplata, mocichtivost, chamtivost...) nejsou společnosti nevyhnutelné. Zkrátka nejsou její nezbytnou součástí, v některých kulturách se vůbec nevyskytují. Jsou jen náhodnou konfigurací principů skrytých v nich. Stačí je jen dešifrovat a filtrovat jinými, pro naše soužití vhodnějšími způsoby. Věřím, že například takzvaně agresivní bojovná kultura, v jádru není o nic víc militantní než ostatní. Projevuje se tak, protože je k tomu nucena.

¹⁹ DURKHEIM. É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 80

²⁰ DURKHEIM. É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 80

Charakter proměny kulturních jevů nám ukazuje, co je tím neměnným, fundamentálním prvkem kultury, co je její funkcí. Tak jako náboženství nemohlo vzniknout a udržet si význam jakožto prostředek k popisování neznámého (mytologie žádného náboženství nepřináší faktický přínos z hlediska poznání světa, jen řešené problémy zakrývá a oddaluje), tak ani žádná z tradic neplní funkci, kterou proklamuje nebo která by se dala odvodit z průběhu daného rituálu. Smysl kulturních jevů je hlubší, spočívá v jejich společností stmelujícímu významu. Zdá se, že původ kulturních tradic, zvyků a obyčejů, společně s událostmi, na které se vážou (svatba, dospělost, smrt atd.) nijak nekoresponduje s jejich skutečnou funkcí. Zásadní význam tkví v sociálním vyústění dané události. Každá životní událost na sebe může vázat řadu tradic, obřadů, rituálů a tyto nesou celou škálu významů pro tu či onu kulturu. Jinými slovy neexistuje spojení a nutná vazba mezi jedním typem kulturního jevu a skutečným významem dané události mezi všemi kulturami.

3.2. Vlivy dynamizující kulturu

Rozvolňování tradic, revize příkazů a zákazů, vznik nových trendů – to jsou skutečnosti, které probíhají téměř univerzálně v každé kultuře. Je několik prvků, které uvádějí kulturu do pohybu.

Dalo by se říct, že se kultura mění, přestává-li se vázat na požadavky společnosti. Neschopnost kultury reflektovat potřeby lidí ji oslabuje a dochází k její transformaci. Základním činitelem této proměny je lidová tvořivost – vlastnost lidem nejpřirozenější.

Nemůže být pochyb o vlivu přírodního prostředí na kulturu. To se však příliš nemění a tak působí spíše stabilizačně než dynamicky. Tento jev dokázal krásně zachytit Marcel Pagnol ve svém románu *Živá voda*. Podobu drsné krajiny Provence silně vryl do charakteru postav díla. Nově příchozí cizinec s úmyslem začít zde nový život a založit si statek zaplatil za narušení místní rovnováhy životem. Cizí faktor byl rozdrcen a pohlcen, zatímco původní kultura zůstala neporušená. Přesto jsou geografické faktory i potenciální příčinou změny v kultuře. Nejde jen o přímý styk sousedních kultur

způsobující přenos podnětů, ale i o ztrátu vazby konkrétní tradice, na místo či sociální skupinu, což může být způsobeno jak vnější migrací, tak vnitřním pohybem mezi městem a vesnicí, ale i vlivem masmedií. Pochopitelně se u nově vzniklých kulturních jevů, oproti jevům přejatým, objevují odchylky obsahové i v oblasti formy. Díky globalizačním vlivům a v kombinaci se silou lidové tvořivosti pak vznikne například zcela nový obyčej. Lidé si s oblibou přizpůsobí téměř každý zvyk, dají mu nový význam, jež považují za užitečný a začlení si jej do rámce svých kulturních zvyklostí. Tak se halloweenská dýně stává vděčným předmětem strašení dětí a kde je to potřeba, tam nahradí tolik účinného čerta, který bohužel ještě měsíc odpočívá. Ochranou před zlými duchy je jen v těch rodinách, kde tímto účelem jen doplní jiné předměty stejného okultního charakteru. Není divu, že koledníci, kteří k angloamerické tradici halloweenu patří, jsou na mnoha vesnicích Hané přijímáni s nepochopením a někdy jakožto rouhači vyháněni ze dvorku.

Jsem přesvědčen, že není třeba proměnu lidové kultury považovat za negativní jev, ale naopak. Kultura dynamická je kultura zdravá, bezprostředně reaguje na stav společnosti, je blízko lidem. Ze zdravé dynamické kultury nikdy nevyumizí důležité hodnoty, budou se měnit kulisy doby, ale myšlenka zůstane a velká díla pod ochranou umění přejdou do muzeí. Konzervační impulzy jsou až na některé výjimky, ke kterým se dostanu, většinou původu cizího, nikoli vlastní snahou příslušníků kulturního okruhu. Otevřenou otázkou je role autorit ve formování kultury. Do jaké míry se jedná o násilný zásah zvenčí? Zejména ve vztahu k lidové kultuře. Jisté je, že tam, kde je kultura přespříliš korigována, tam upadá. Přírozenou podobu čisté kultury můžeme pozorovat u dětí. Dětská kultura se vyznačuje přechodností, dynamikou a rychle přejímá nové jevy.²¹

²¹ TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 116

3.3. Vlivy konzervující kulturu

Jak jsme si řekli, ne všechny jevy potlačující svévolnou transformaci kultury lze označit za negativní, kromě vnějších, autoritativních zásahů existují pochody, které kulturu chrání a jsou jí vlastní. Benedictová píše o „*procesu přizpůsobování, který směřuje k vyloučení disharmonických prvků a k upevnění prvků vybraných.*“²² Tento jev je podle ní obecně platný a přirozený.

V první řadě je kultuře vymezen prostor, který ohraničuje biologický mantinel. Jde o základní předpoklad k tomu, aby se kultura vyjevila, musí respektovat biologické parametry člověka. Zde naráží například emancipační snahy žen. Žena si vydobyla rovnocenné postavení s muži. Moderní ženy jsou schopny vykonávat obrovské spektrum zaměstnání a řada z nich si vybuodovala úspěšnou kariéru. Nikdy si však na muži nevyprosí obdiv za tuto angažovanost mimo vlastní domov. Muž přirozeně z evolučních důvodů ocení ženu v domácnosti, bude mu sympatičtější žena jemná a poddajná. V některých případech si ani kultura neporadí s lidskou přirozeností.

Myšlení člověka hned následuje předchozí faktor. Je pro kulturu záchytným bodem, snad jen emoce mohou překlenout myšlenkový nesoulad. Myšlení je determinováno nad ním stojícím systémem víceméně neměnných pojmů. Své osobní prožitky je člověk nucen vyjadřovat těmito kolektivními symboly a jedině skrze ně si vytváří představu o sobě, o druhých a o světě. Jsme tak uzavřeni ve svém jazyce. Jazyk je tak druhým kulturní dynamiku omezujícím faktorem.

Třetím a nejviditelnějším konzervačním prvkem kultury je lidová cenzura. Samovolný, často i nevědomý proces oceňování konformity a trestání za překročení tabu. Vznik tabu je vysvětlován různými způsoby. Podle mého názoru jsou předpoklady k jeho vzniku určeny především potřebou vzájemné sounáležitosti členů společenství a strachem z cizích rušivých elementů. James Frazer píše přímo o nedůvěře k novému.²³ Vysvětluje tak fakt, že v některých kulturách je tabu uvaleno na železo a předměty z něj vyrobené, což je podle Frazera způsobeno přetrvávajícím strachem z kdysi nového

²² BENEDICT, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999, s. 172

²³ FRAZER, J.: *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012, s. 238

materiálu. Odpor k novému je obranným mechanismem. Nové je společností neprověřené, nezařazené, není vymezen vztah mezi novým jevem a starými prvky, což by způsobovalo konflikty. Vše příliš živelné se musí otupit - zkulturnit časem, aby mohlo být dovoleno. Přinejmenším zajímavý je pohled na problematiku tabu jako na výsledek vyhraněných postojů sociálních tříd. Silou působící proti novátorství je podle Thorsteina Veblena pozice „bohaté zahálčivé třídy“, která svým konzervatismem udává směr, respektive brzdí „vulgární novátorství“ nižších vrstev.²⁴ A zde se opět dotýkáme otázky autorit. Dle mého názoru lze autority ve zdravé kultuře vnímat jen s rezervou a s neustálou snahou o jejich kritiku, neboť samotná autorita, jakkoliv uznávaná, není schopna nahradit tolik důležitou přirozenou cestu poznání silovým aktem. Příkladem toho je snažení církve udržet význam a váženost vybraných principů tím, že nedovolí ústupky v interpretaci dogmat, jež jsou podle ní zárukou udržení aktuálnosti principů, jež hájí. Paradoxně právě tento přístup církve má negativní dopad na udržení podstaty ať již ve věcech víry či mravních. V mechanicky opakovaných úkonech stereotypního a tuhému charakteru mše či jiného obřadu a vlastně celého liturgického roku jen hrstka uvědomělých dokáže najít opravdové poselství víry. Bezmyšlenkovité přijímání pravd a vykonávání stanovených rituálů se také stalo terčem kritiky církevních reformátorů. A tak ani autorita církve nedokázala potlačit lidovou tvořivost.

Posledním, nejvyšším stupněm utužení stávajícího stavu kultury je vznik psaného zákona a vytvoření pevného institucionalizovaného dozoru nad ním. Zde již spatřuji nejasnou hranici mezi přirozenými kulturními rysy a autoritářskými vlivy na kulturu. Za touto hranicí jsou již nepochybně totalitní režimy. Přílišná tuhost kultury má svá rizika. Přesprávný konformní postoj členů společnosti vede k pasivnímu opakování chyb a zapomínání na skutečné hodnoty, které vyprchávají z již starých předkládaných vzorů a tak se obyčejně, hesla a gesta, stávají prázdnými s obsahem dávno zapomenutým.

²⁴Viz KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010, s. 190

3.4. Proměny lidové kultury

Jedním z důvodů proč zkoumat právě lidovou kulturu, je snaha vyhnout se extrémům, jakožto zanedbatelným odchylkám. Na druhou stranu tím pomíjíme elitní skupiny, svět nejrůznějších subkultur i snažení undergroundu bojovat proti mainstreamu. I přes tato zjednodušení není náš úkol lehký, neboť to co se nám jeví jako lidové, nemá již v sobě znaky lidovosti a naopak lidovost dnes nacházíme na jiných místech a v jiných formách, než tomu bylo dříve. Bylo by příliš snadné se dopouštět generalizací a srovnávat vesnické tradice v době jejich úpadku s dobou, kdy tvořily rovnocennou opozici kultuře města. Vesnice dnešního typu jsou ozvláštněny usedlíky, kteří již nepracují rukama. Jsou čím dál častěji letním nebo i stálým sídlem nejrůznějších zbohatlíků, kteří si s sebou přinesli i vlastní životní styl. Tito lidé vlastně pravý život na vesnici nikdy neokusí, neboť si z ní berou jen to, co se jim hodí.

Idealizace lidového života na vesnici je prvním kamenem úrazu nejen nepřipraveným přistěhovalcům, ale i těm, kdo se snaží vesnickou kulturu jen popsat. Pro člověka z města je velmi snadné při porovnávání lidového umění podlehnout kráse krajiny plné zvěře, bohaté úrody, slunce, lesních potůčků, lemované majestátnými horami. Roztodivné pocity dokáže vyvolat zobrazení romantické krajiny spící pod jasným svitem hvězd. Čím jsou pro nás tyto obrazy tak lákavé? Svou jinakostí od světa, ve kterém se denně pohybujeme. Nejsou však takovou idylkou pro své tvůrce, kteří znají dřinu práce na poli, v lese i drsný charakter hor. Přírodní symbolika, která je zobrazována především v obřadech, písních a básních, ale i na jiných místech lidové kultury, pochopitelně pramení z každodenní rolnické zkušenosti. Lidé, kteří jsou denně v kontaktu s hospodářskou a lovnou zvěří, detailně a z vlastních zkušeností znají její chování, účinky okolních bylin a tak dále, přirozeně používají tyto ve své tvorbě jakožto symbolické vyjadřovací prostředky. Odkazy na přírodu jsou metaforou tu úrody, plodnosti, tu trápení a smrti, jindy symbolizují rozmanité lidské vlastnosti.

Neustálým opakováním se zornamentalizované podoby zvířat staly samy o sobě tradičním vzorem a my je dnes pro jejich stálost, tak trochu povrchně, oceňujeme jen jako klasický estetický motiv. Je třeba rozlišovat, kde tato vyobrazení stále nesou svůj

původní význam a kde jsou i mezi jejich tvůrci chápány již jen jako dekor. Jednoznačně nám to poví interpretace samotných členů kultury, na těch v tomto ohledu záleží. Současným trendem folkloristiky je oproti objektivizovanému vědeckému pohledu, přispění samotných nositelů kultury a jejich vlastní nazírání na sebe sama. „*Ve vědách o člověku se stále více prosazuje také gnozeologický princip subjektivní, tj. pohled zdola, názor samotných nositelů jevu.*“²⁵ Vědomi si toho, že pohled samotných členů společnosti na sebe sama je velmi zkreslující, musíme zahrnout jejich vidění vlastní kultury do celkového obrazu zkoumané kultury.

Neptejme se, jak se změnila ta či ona tradice, ale zda si udržuje svůj význam, stojí-li v systému kultury stále na stejném místě, popřípadě které prvky svou novou pozicí vytlačila a co stojí na jejím původním místě. Takový počín by se dal nazvat strukturální analýzou v kulturologii, neboť kopíruje ústřední téma strukturalismu. Formulujme ho takto: Vztahy mezi prvky systému jsou důležitější, než povaha prvků samotných. Složitější se celá věc stává, když jednotlivé kulturní jevy dále rozštěpíme na jejich jednotlivé významy, o kterých jsem psal výše. Sledujeme potom změnu vztahů mezi významy kulturních jevů v čase.

Nesoulad formy a obsahu obyčejně nám obvykle napovídá o jeho pozměněném významu a rozsáhlém historickém vývoji. Napomoci si můžeme výsledky terénních výzkumů: „*Z bezprostředního pozorování obřadu koledování i rozboru písní vychází hypotéza, že vnější forma obřadního folkloru (obřadní tanec, obřadní píseň, koleda) je stabilnější než vnitřní (skrytý) smysl konání.*“²⁶ 108-109 Právě tato tuhost formy, jež není ničím jiným než setrvačností, způsobuje proměny obsahu. Staré formy již nevyhovují současnému stylu ve vyjadřování stejných obsahů jako v minulosti. Právě tak staré symboly ztrácejí smysl. Velké události, z nichž vzešly svátky, písně nebo pomníky se jeví menšími a z prázdna, které vzniká, se rodí potřeba vytvářet symboly nové, podněcující novou tradici, znovu se objevují nové epochální události hodny

²⁵ TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 105

²⁶ TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 108-109

připomínání a to vše se promítá do folkloru (slovesného, hudebního tanečního a dramatického umění).

To jakým způsobem člověk vytváří vztahy mezi objekty každodenního života je v kontextu složité reality společnosti, ve které se pohybuje, velmi omezeno a společností diktováno. Není tomu tak ve vybájeném světě mýtů. Zde je naše imaginace neomezena, protože na nás nemá praktický dopad (což ji na druhou stranu činí poněkud umělou). Víme, že se mytologie odráží v obřadech a rituálech, ty už jsou ale ovlivňovány okolím. Navrhují studium legend, lidových vyprávění, pověstí, bájí, mýtů jako klíč k utváření našich nejniternějších představ o světě – tedy klíč pochopení pochodů lidské duše. To platí pouze za předpokladu svébytnosti dílčích kultur, nepodléhajícím vnější cenzuře či pravidlům globální monokultury. Dovolím si využít Jungovy autority ke stvrzení předpokladů o mýtech. Jungovy archetypy jsou konkretizované výjevy struktury podvědomí, inspirující se kulturní realitou místa a doby vyjevené v mýty. Pro Junga má tedy mýtus význam jako zásobárna archetypů. A tak se zkoumáním kulturologicky zdravých děl „snového“ typu můžeme přiblížit skutečným základům lidské mysli, esenci člověčenství.

Lidová kultura se vyslovuje o světě mnohem bezprostředněji a nesměleji nežli věda. Byť jsou její závěry dětinštější a skryté za metafory, slouží vždy praktickému užití. Lidová kultura se spíše podobá filosofii a je návodem k žití. S větší otevřeností vědy k prostým lidem se oslabovala sebedůvěra lidové kultury. Dnes vyvstává potřeba jejího znovuzrození, neboť vědecké poznání je svým, již tolik složitým obsahem, opět běžným lidem nepřístupné. Závěry nejnovějších vědeckých teorií se mívají se všemi stránkami života společnosti. Nikdy nenastane konec lidové kultury, protože ve své podstatě nemůže být nahrazena ničím jiným.

3.4.1. Opravdovost lidové kultury

Lidová kultura není tím, za co je často považována. Mluví se o rigidní, konzervativní, zpátečnické či zkostnatělé tradici. Není nic vzdálenějšího pravdě. Úcta k minulosti je v lidové kultuře jen zdravým doplňkem, stálou konstantou, kolem které se však odehrávají velmi dynamické pochody. Projevy lidové kultury jsou především živoucími výjevy konkrétní doby a místa.

Upřímnost, suverenita, tvůrčí jistota a smělost – to jsou znaky lidové tvorby. Plně se opravdovost tradiční lidové kultury projevuje tehdy, srovnáme-li ji s falešností města. Vesnická zábava páchne tím, čím je, kdežto diskotéka voní tím, čím není. Kreativita je průvodním jevem každé kultury. Upřímnost vyzařující z tradiční lidové kultury však klade na tvořivost zcela jiné nároky. V žádném případě se nedá říci, že dílka, výrobky, písně či dekorace prostého lidu jsou vždy motivovány niternou potřebou vyjádřit hluboké autorovy city, nejde ani o žádné umění pro umění, ale tvorba lidová se zřídka kdy vydává za něco, čím není. A snad tak můžeme mluvit o pravém umění, přesto, že není klasicizováno a vyjadřuje ne vždy pocity vznešené. Vždyť i umění "elitní" již dávno dospělo k akceptování nikterak vznešených námětů. Lidové umění je jako impresionistický obraz, který rozkládá skutečnost na zjednodušené tvary jasných barev, aby celkový dojem z díla byl tak nesmírně pravdivý a přístupný. Neukazuje svět v jeho ideální podobě, ale nachází krásu všedních věcí.

Rozvoji lidové kultury nesvědčí sporadický styk lidských duší, který je dnes oslabován a vytlačován formálním neosobním stykem. Nenechme se mýlit, lidé neunikají na venkov za soukromím, ale za kontaktem. Skutečným a stálým kontaktem se sousedy i s přírodou, kontaktem se sebou samým (skrze upřímný zájem o druhé objevujeme sami sebe). Projevů tradiční lidové kultury očividně ubývá. Její potřeba ve společnosti se však nemění a tak musíme hledat její náznaky i na jiných místech než obvykle. V další kapitole se podíváme na tendence dneška v nejrůznějších oblastech všedního života.

Kulturní rozmanitost lze udržet jedině liberálním postojem k novým kulturním jevům. Vždy budou inovátoři zpočátku vyvrhováni na okraj společnosti a budou považováni za devianty. Uvědomme si ale, že společnosti tolik nevádí, že jedna tradice zaniká, horší je, když nevzniká nová. Kéž každý v sobě nalezne touhu nejen objevovat a chránit odkaz minulosti pro jeho moudrost a krásu, ale i podílet se na tvorbě nové, nikterak méně hodnotné kultury dneška.

4. TENDENCE DNEŠKA

Symbol je jen jemným odrazem něčeho hlubokého. V tom je jeho krása i nebezpečí.

V jaké společnosti dnes žijeme? Je opravdu tak odlišná od dob minulých? Žijeme v době, která je, jako jakákoliv jiná, dobou specifickou. Ano, ve svých projevech je naše doba jistě odlišná. Víme však, že stejná věc se ve vývoji kultur projevuje vždy různě. Tedy i zdánlivá jinakost je stále opakujícím se jevem. Nelze uchopit naši situaci s takovou elegancí, jako to jednou jistě dokážou historikové budoucnosti. I při zkoumání dneška nám jde o odhalení všech proměn významů a tedy o důkladné oddělení motivů, skutečných významů a proklamací. Pokud takto máme studovat společnost, v níž žijeme, jsme v situaci více než svízelné. Neboť jak k metodě práce antropologa dodává Václav Soukup: „*Jde vlastně o popis a analýzu chování, které je nevědomé a nepřístupné těm, jejichž symbolický systém je studován.*“²⁷ Přesto se tohoto úkolu s pokorou ujímám a svou troufalou činností ospravedlňuji tvrzením, že snaha o neustálé hodnocení dneška, je povinností každé generace. Budu-li na následujících stránkách mluvit o dnešku, budu mít na mysli současnost euro-americké společnosti.

Skutečný posun podstaty společenského dění se uskutečňuje skrze obraz, který je vržen rozporem mezi projevovanými potřebami a reálnými skrytými potřebami, které nejsme schopni naplnit. Člověk je neustále klamán, že jsou jeho touhy naplňovány skrz činnosti, které k naplnění jeho potřeb vůbec nevedou. Stupňující se intenzita násilí prezentovaného v mediálních prostředcích, počítačových hrách a podobných bezkontaktních platformách, nenabízí toliko efektivní psychický šok, jako zhlédnutí poprav z bezprostřední blízkosti denně navštěvovaného náměstí. Pocit uspokojení z koupě nejmodernějšího mobilního telefonu se nemůže rovnat radosti z dřevěného výrobku - výsledku vlastní manuální práce. A tak přibývá projevů násilí, projevů touhy po blaženosti, tužeb, které vlastně nejsou ničím uspokojeny a tak přerůstají v nezřízený konzum. To je jen malá ukáзка z dlouhé řady negativních efektů, které vzešly z naší

²⁷ SOUKUP, V.: *Antropologie teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2001, s. 278

doby, již vystihuje slovo faleš. Samotný fakt, že množství uměle a na jedno použití vytvořených pseudo-satisfakčních jevů tak mohutně stoupá, druhotně deformuje naši kulturu.

R. Benedictová potvrzuje, že rozpínání dominantního rysu má v některých případech pokřivující efekty na kulturu. „*Rozvíjen je do té míry, že sám spotřebuje téměř všemmu energii dané kultury a na rozvoj ostatních zbývá jen málo.*“²⁸ Takto naše civilizace vytlačuje některé rysy kultury, tím však vyvstává jistou dobu jejich skrytá potřeba, která časem naakumulovaná překypí v zjevnou podobu. Nedojde-li však ke kvalitativní změně v tvorbě uspokojování potřeb, bude se kultura pohybovat v kruhu. Nyní kultura své pohlčené rysy paradoxně znovu buduje jakožto nefunkční napodobeniny starých ideálů.

Jak jsem se již zmínil, žije člověk dnešní civilizované společnosti (navzdory všeobecnému přesvědčení) v prostředí, které ho minimálně vystavuje obrazům krutosti, které byly běžnými v kterýkoliv jiný čas. Žijeme v době nejmenší intenzity válečných konfliktů, nejnižší úmrtnosti a nejvyšší sociální péče. Takto „zhýčkan“ je člověk západního světa náchylnější k depresím. Zakoušené pohodlí života vyvolává stále větší nároky na prožitek štěstí. A jakýkoliv problém je nazýván krizí. Katastrofální (až fatální) následky přinesou, pro člověka zbaveného přirozených mechanismů pro uvolnění stresu (opravdová setkávání, upřímné sdílení) taková neštěstí, jako jsou vážné onemocnění či ztráta příbuzného. Pro stále víc lidí je denním chlebem neustálý, dlouhotrvající a hlavně neovlivnitelný tlak. Stres má působit krátkou dobu k vyburcování organismu na maximální výkon, avšak v situaci kde není možné před stresem okamžitě utéct nebo ho porazit, stává se stres chronickým problémem lidské duše.

²⁸ BENEDICT, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999, s. 31

4.1. Kultura jako normativní řád

Podle Léviho Strausse stalo u zrodu kultury incestní tabu, které započalo nucenou výměnu žen mezi skupinami. Od tohoto bodu se mají vytvářet všechny další kulturní instituce. Pravda, dodnes je výměna ústředním procesem kultury. Řád, který je k tomu zapotřebí a který tvoří systém, je rovněž kultuře vlastní. Rodí se tedy potřeba stanovit normy. Někdy dnes zapomínáme, k čemu normy slouží a jak vlastně vznikly. Jakkoliv propracovaný zákon stojí a padá s náklonností společnosti k němu. Normy totiž slouží společnosti a ve společnosti mají svůj původ. Jsou odvozeny z obřadů, zvyků, obyčejů apod. *„Ve starší době vystupovaly obřady rovněž ve funkci obyčejového práva a zvykové normy, neboť regulovaly tu oblast chování, která nepodléhala jiným normativním systémům (právo, morálka, náboženství).“*²⁹

Podívejme se na prameny morálního chování dneška. Právo je téměř jediným zdrojem normy ve společnosti, kde ustupuje role tradiční kultury a náboženství se buďto tříští ve svévolně interpretovaný zdroj inspirace či na druhou stranu bezmyšlenkovitě přijímanou pravdu. Právo samo o sobě není dostatečnou zárukou. Navíc je tvořeno elitami a vychází z běžným lidem nepřejícího prostředí. Něco, co se prohlašuje za morálku má původ v zekonomizovaném prostředí, plném údajné potřeby konkurence a výkonu. Těmito principy je již prochnut nejen pracovní, ale i společenský život lidí. Současné progresivní firmy se pokoušejí vytvářet široké pole své působnosti sahající daleko za svět práce. Cílem je vytvoření poněkud zvláštních vztahů mezi zaměstnanci, zvýšení jejich výkonnosti skrze vnímání firmy jako svého druhého domova. Pomineme-li fakt, že jde o umělý konstrukt, který nemůže nikdy fungovat, všimněme si principů ukrytých v naprogramovaných aktivitách, jež mají vést ke stmelení týmu. V pozadí stojí tvrdý konkurenční boj, silný důraz na hierarchii a pochopitelně zisk. Tyto hodnoty si lidé odnášejí do svých domovů. Jak vzdálené jsou to principy od těch, které si spontánně tvoří lidová kultura – jediný legitimní zdroj morálky a práva.

²⁹ TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005, s. 58

Z pohledu postmodernismu nalézáme současnou kulturu zklamanou z řádu, přemíry institucionalizovaného života. Každý aspekt lidského života má někde napsaná pravidla, normy a postupy nebo návody. A tak dnes dochází k privatizaci nemyslitelného (ve své podstatě kolektivního), k privatizaci kulturního prožitku (nedůvěra k církvi, vlastní výklad víry). Organizovaná kultura pomalu přestává být tolik žádaná, nahrazuje ji styl „pojďme si to udělat sami po svém“. Nechuť k řádu přechází až do dionýsovského vytržení, protestu proti omezování člověku vlastní spontánnosti.

4.2. Otázka identity

Většina problémů naší doby se vztahuje k neschopnosti navázání kvalitního vztahu s druhými. Než přejdeme k budování vztahu, musíme mít nejdříve vědomí své vlastní osobnosti. Jasný obraz sebe sama se nám zjevuje za předpokladu, že máme schopnost odlišit se a vnímat se v protikladu k okolí. To je však další slabinou dneška. Panuje obrovský strach být jiný, odlišujeme se jen na oko, přitom lpíme na konformitě. Nevyjasněná osobnost potom snadněji podléhá nástrahám zvrhlých ideologií, sekt nebo drogám.

Člověk ztrácí svou individuální hodnotu. Má význam jen v mase, spotřebním davu a podle toho je s ním jednáno. Vytrácí se oceňování osobitosti, vlastní tvůrčí iniciativy, originality vidění světa, nemluvě o nezájmu o solidaritu a charakter. Představy lidí o sobě samých jsou určovány pohledem na vlastní pozici, postavení, majetek, zkrátka mírou zařazení v systému. Hrůzným triumfem snažení o mechanizaci lidského uvažování je stav, kdy člověk neví, zdali je mu přetvářkou strávení společné chvílky u štedrovečerního stolu nebo i prožívání atmosféry jiných duchovních svátků. Byl jsem svědkem více vyostřených hádek o tom, která značka auta je lepší, než o smyslu velikonoc. A konečně náboženský extremismus je nejvíce kritizován paradoxně lidmi, kteří si z fetišizovali absurdní věci a ideje povrchního charakteru, hledajíc tak svou identitu.

4.3.Globalizace

4.3.1. Odtržení od kořenů

Kultura má úžasnou schopnost uchovávat v sobě ideály, své vlastní vzorce, které jsou důležité pro společnost konkrétní doby. Tam, kam až tyto ideály sahají, tam všude se rozprostírá kultura. Rozšíření jedněch kulturních rámců a celé filosofie vidění světa má pochopitelně omezený dosah. Integrita směrem k hranicím kultury slábne. Na okrajích kulturního celku se ideje mísí a rozpoznáváme zde vlivy kultury cizí. Podle teorií difuzionismu jsou právě oblasti styku kultur základní příčinou kulturní dynamiky (nutného procesu zdravé kultury). Avšak co bude zdrojem proměn, až se původně ostře vymezené kulturní rysy vzájemným stykem tolik obrousí, že vytvoří homogenní kulturu? Západní společností propagovaná multikulturalita se stala monokulturou všeho a zároveň prostorem nulového potenciálu. Náš svět bez hranic je světem bez ideálů. Projevuje se nebezpečí anonymního davu bez kořenů, bez jasného výchozího bodu, který hájí. Denně jsme součástí anonymního davu, kterému se jeho charakter vtiskuje skrze internet, televizi, sociální sítě, jsme zaměstnanci a zákazníci velkých firem, jsme skupina voličů apod. Duch, který je vytvářen v takovýchto skupinách, je rozdmýcháván do absurdních podob a intenzity. Jeho konkrétní nositel je nedohledatelný, je tak trochu v každém z nás. Jako ovce se skrýváme jeden za druhého a nikdy nevybočujeme z proudu.

Zvyšující se vliv módy proti tradičním prvkům není známkou většího uznávání osobitosti, jak by se mohlo zdát. Jde o další klam. Mluvíme o oceňování osobního vkusu, který se paradoxně většinou upíná k masovým trendům a skrz ně je také hodnocen. Jsme ochotni se odvrátit od minulosti, od svých kořenů i domova. Ne však od globálních trendů, kterými je móda určována a které mají cizí původ. Na rozdíl od napodobování svého okolí, svých předků, napodobujeme ikony, se kterými ani nejsme v kontaktu a doopravdy je neznáme.

V procesu evropské integrace se velmi brzo došlo k závěru, že nelze integrovat ekonomicky a politicky, bez věnování pozornosti kulturnímu rozměru integrace. Tak

začala propaganda evropanství. Rovněž svět byznysu nepřeje národním či ještě drobnějším uzavřeným kulturním celkům. Ty zbytečně třístí trh, což je pro obchod neefektivní. Rozvoj lidové kultury vázané na místo je proti požadavkům doby. Dle mého názoru (a názorů řady sociologů) však nelze ani globální problémy lidstva řešit pouze na globální úrovni. Mechanismy potřebné k růstu kvalitní společnosti není schopen nastavit ani stát. Vznikají na daleko nižších celcích. Pro člověka se snadno stávají problémy neosobními a abstraktními, jsou-li mimo dosah jeho působnosti. Jedině ve svém nejbližším okolí má člověk možnost a chuť udržovat své životní prostředí. Globalizovaný svět pomalu transformuje dosud dominantní stratifikaci kulturních zvyklostí místem definovaných na determinaci třídně společenskou. Každá třída se tmelí a vymezuje vůči ostatním prostřednictvím svých typických rámců smýšlení a chování. Z perspektivy jednotlivých národů se rozdíly stírají. Jenže společenská monokultura je náchylná k onemocnění právě tak, jako monokultura v krajině.

Abych nebyl jednostranný, uvedu také názor Gillese Lipovetského. Jeho názor na masovou kulturu prezentuje socioložka Helena Kubátová takto: „*Masová kultura poskytuje jedinečný prostředek k tomu, aby se lidé mohli vymanit ze svého kulturního a rodinného zázemí a vytvořit svou vlastní jedinečnou osobnost. Masová kultura je součástí demokratické individualistické revoluce, která oprostuje od obecných a vynucovaných společenských norem.*“³⁰ S tímto pojetím role masové kultury nesouhlasím a důvody jsem zmínil výše. Ve zkratce zopakují, že dnes rozbitý vztah mezi generacemi je nahrazen pouze povrchním přimknutím k anonymním vzorům. Navíc je masová kultura příliš abstraktní, aby plnila důležité funkce kultury, není spjata s konkrétním místem ani opravdovým společenstvím.

³⁰ Viz KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010, s. 206

4.3.2. Splynutí v jednotu nebo nahromadění mnohosti

Postmoderna je plna oslnivých světél. Tam, kde byla dříve přirozeně tma, proniká spleť barevných odlesků, světelných paprsků, září a vše se vzájemně překrývá, jako by soutěžily o pozornost okolí. To je dnešní svět - detailní mozaika všech myslitelných odstínů, barev křičících pravdu a zcela zakrývající celek. Tolik jsme proděravěli tajemný závoj noci.

Vytratila se pokora, svět je tu pro naše pobavení. My jsme pány, kteří určují míru všech věcí. Proti těmto tendencím a jiným jim podobným, se rodí revolta - přirozený akt každé doby. Jenže vlivem globalizace se objevují stále extrémnější projevy, snahy vymezit se vůči většině. Protest již není tak snadný, jako v konzervativnějších dobách. Snaha vymezit se vůči okolí dnes téměř vždy narazí na možnost ztotožnění se s některou subkulturou. A tak nezbyvá než hledat extrémnější způsoby projevu.

V kontextu s proměnou lidové kultury se velmi obtížně hledá pozitivní vliv globalizace, nechci však jednostranně odsoudit proces stmelování světa. Z perspektivy výhledu do budoucnosti může mít globalizace nesmírně obohacující efekt. Toho lze dosáhnout jedině, bude-li kvalitně připravena půda pro realizaci multikulturní společnosti. Složitě kulturní instituce současné společnosti můžeme chápat jako nesčetněkrát v dějinách pospojované motivy, významy, potřeby a projevy kultury. Dnes o nich neuvažujeme, jsou zkrátka součástí našeho života a přinášejí nám to, co potřebujeme. Dlouhodobý dopad našeho chování nejsme schopni a ani nechceme posuzovat. Kvalitně globalizovaná společnost nám může pomoci vnímat naše chování z jiných úhlů pohledu a možná se dočkáme úplné revize již zažitých spojení prosperity s ekonomikou, či přírody s vlastnictvím a jiných naší kultury typickým vzorcům. Nekonečná je nabídka kulturních zvyklostí a vidění světa v jiných relacích. Například dvojice prosperita - neporušené životní prostředí. Více o těchto možnostech v kapitole věnované alternativám evropského racionalismu.

4.4. Problém komunikace

Domnívám se, že společnost, ve které žijeme, má problém s komunikací. Veliké rezervy máme v oblasti diskuze, ta dnešku v podstatě chybí. Mám na mysli skutečnou diskuzi, kterou charakterizuje upřímný zájem o druhého člověka v jeho celistvosti, diskuzi bez předsudků a vedlejších úmyslů. Jen zřídka slyším rozhovor o skutečných problémech člověka, které nejsou zakrývány, zaobalovány nebo nazývány nepravými jmény. Vždyť cílem diskuze není jen zbavení se problémů, ale i potvrzení si naší sounáležitosti. Veďme i vznešené rozhovory o věcech nevšedních a objevíme společnou neschopnost a přece touhu odpovídat na otázky o smyslu života. Kvalitní mezilidská komunikace se nerodí z prázdnoty. Lidé musejí projít celou řadou fází přípravy, aby dosáhli empatických dovedností. Nejdůležitější je ale nalezení vhodného prostředí, které umožňuje styk lidských duší. Tímto stykem v prenatalní fázi může být prožitek společné kulturní tradice.

Žijeme v tak složité době, že ani jazyk není schopen reagovat. Symboly přestávají být univerzálně platné i v určitém kulturním kontextu. Přibývající počet jejich významů způsobuje nepochopení již v základu komunikace. Není neobvyklé, že účastníci rozhovoru připisují citovému zabarvení výroku zcela opačné znaménko, aniž jsou si toho vědomi.

Přítom je role jazyka určující v utváření myšlení a v důsledku toho i na jednání. Automaticky vytvářené pocity, jež se asociují k pojmům, podvědomě ovlivňují náš úsudek a celkový náhled na svět. Posuďte sami, jaké hodnocení běžní lidé dneška přisuzují slovům jako soudruh, kolektivizace, nebo rovnost. Na jiná slova se zase bez hlubšího rozboru jejich významu váže pozitivní hodnocení a jsou tak často součástí bezobsažných proslovů, jako hesla, na která zkrátka lidé slyší. Každá doba má svá „cool“ slova a slova zapovězená.

Zdá se, že setkávání kultur je obtížné právě pro vzájemné nepochopení myšlenkových konceptů, právě kvůli odlišnostem v jazykovém vyjádření stejných potřeb všech společností. Budeme-li hodně empatictí, pochopíme, že hlubší rozpory v projevu dvou na sebe narážejících kultur jsou jen rozvedením různého jazykovo-

myšlenkového základu, který proměnil společnosti se stejnými zájmy v rozmanité celky.

Význam komunikace je nedozírný. Kontakt nevyhledáváme jen za účelem synchronizace našich činností, je nám zdrojem zábavy, prostředkem sdílení pocitů. *„Jediným bezpečným zázemím, kde se můžeme morálně povzbudit, je společnost našich bližních; jediné morální síly, jimiž můžeme podpořit a posílit své vlastní, jsou ty, jež nám dodávají druzí.“*³¹ V žádné životní situaci nemá smysl stranit se společností a uzavřít se do sebe. Nechci prezentovat krizi lidové kultury jako krizi v komunikaci, ale označil bych neschopnost navázání kvalitního kontaktu jako jeden ze symptomů nemoci naší kultury.

4.4.1. Kyberantropologie

Příčiny zhoršení mezilidských vztahů bych hledal v ekonomicko-politické realitě dneška, do těchto úvah se zde však pouštět nechci. A tak zkusím popsat pouze dopady celého systému na konkrétní aspekty života lidí. Jedním z dopadů naší doby v oblasti komunikace je rostoucí podíl virtuální reality. Kyberprostorem a jeho vlivem na kulturu se zabývá kyberantropologie. Stoupající podíl virtuální reality přerušuje spojení mezi kulturou hmotnou a duchovní. Nosiče podnětů přestávají být hmotnými rozmanitými předměty. Technologie se posouvají rychle kupředu a tak se takřka nesetkáváme s technikou, která by k nám promlouvala svou minulostí, technické předměty se nedědí. Nemáme k nim osobní vztah, nerozumíme jejich konstrukci a nedokážeme je sami upravovat podle svého vkusu. Pouze se v našem životě objeví, vykonají práci a beze stop zmizí.

Jiným příkladem kultury nepřejícího vlivu nadužívání složitých technologií je jejich odvádění pozornosti od podstaty práce s nimi. Často jsme přespříliš ohromeni „zázraky“ techniky, až se naše tvorba nechává strhnout možnostmi jak ovlivnit formu, která boptná do grandiózních rozměrů, v nichž se ztrácí obsah. Někteří umělci již v souvislosti s tímto začínají volat po naturalismu, po opravdovosti, jež dává věcem tvar

³¹ DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002, s. 113

z jejich vlastní podstaty, z vnitřní skutečnosti. Nechtějí dílo obklopené tvárnou maskou, které říkáme forma.

Popularita sociálních sítí není dána tím, že by snad více propojovala lidi, jak o sobě tvrdí, ale tím, že poskytuje perfektní prostředí pro prezentaci všeho, co se nám zamane, jen ne nás samotných (jací skutečně jsme). Z pohodlí svého domova sdělujeme světu, jak jsme dokonalí. Facebook je maškarním plesem dneška. Podíváme-li se na sdílený obsah sociálních sítí, zjistíme, že jde do značné míry o individuální prezentaci, nežli o platformu společenského dění. Mezilidské vztahy jsou spíše ochuzeny a to tak, že jsou lidé místo osobního kontaktu lákáni k pseudo-komunikaci přes internet. Chybějící kontakt se potom marně snaží dohánět zintenzivněním užíváním sociálních sítí, což problém eskaluje a vytváří se bludný kruh. Sociální sítě dokonale plní potřebu komunikace skrz masky. Maska patřila k lidové kultuře od pradávna. Jedna z jejích funkcí je vtělení se do člověka s jinou sociální rolí a postavením. Maska má tedy i svůj socializační význam. Nesmí však chybět okamžik jejího sejmutí po přesně stanovené době a následná konfrontace s realitou, což je vyvrcholením celého rituálu popisovaného antropology u různých kultur z celého světa. Z našeho prostředí uvádím postřeh A. Václavíka týkající se masopustních oslav: „*Maskovaným bylo dovoleno vše, co nikdy jindy dovoleno nebylo. Tak si brali libovolně vajíčka, sušené ovoce, koblihy, maso...*“³²

³² VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 51

4.5. Vzory dnešní společnosti

Hledání ochrany, vzoru a něčeho co nás převyšuje a povede, je znakem každé kultury. Často se podřízení prolíná se snahou s přiblížením, i s pokusy o splynutí s uctívanou entitou. Nemusí se vždy jednat o víru v konkrétního boha či božstva. Vzory společnosti jsou odrazem její touhy. Naše touhy jsou bohužel oděny do kabátů klamu, neboť ten je v dnešním světě módní záležitostí. A tak sami nevíme, co vlastně chceme.

Prvními chrámy věřících byly velkolepé stromy, posvátné háje, či jiná majestátně působící místa. Člověk uvězněný ve víru civilizace je nucen hledat velkolepost a ochranu právě v ní. Aní dnes nevycházíme z údivu. Pohled na panenskou krajinu vystřídaly scenerie s neony velkoměsta, mrakodrapy pokrývající monumentální billboardy, spleť dopravních uzlů, které nejsme schopni rozšifrovat a jen otupeni zíráme na dokonale promyšlený systém, jsme mu oddáni, snažíme se s ním splynout, podřít se mu. Chceme se zavděčit vzoru naší civilizace – gigantům doby. Logo se stává posvátným symbolem, obřadní charakter firemních praktik formou folkloru.

Kolektivní podstata lidové kultury naráží na individualistickou realitu doby. Jestli se dá označit nějaký trend v procesu proměny kultury, tak je to oslabování extrovertních projevů, stahování se do soukromí blízkých přátel či užší rodiny. Skromnější jsou projevy na veřejnosti i co do intenzity. Jsme svědky odloučení se od širší společnosti a utlumení expresivních výrazových prostředků. Stává se z Evropana vyznavač apollónského stylu? Na formální úrovni patří evidentně umírněnost k žádaným projevům civilizované společnosti. Ta si však své dionýské potřeby filtruje potají.

Naše kultura z různých důvodů přehlíží smrt. Tabuizuje ji. Tak se v určité míře rovněž děje s fenoménem stáří. Přitom jak podotýká Jung: „*Mladý člověk je dvacet a více let připravován na plný rozvoj své individuální existence, proč by se neměl dvacet a více let připravovat na svůj konec?*“³³ Normálním projevem kultury je přiznávat význam jak zrození, dospělosti, tak i smrti. Nevím, zdali je adorace mládí zapříčiněna komerčním zaměřením se na mladé - potenciální generaci spotřebitelů, nebo má tento

³³ JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012, s. 64

jev hlubší nedozírné kořeny. Jisté je, že módní záležitost demonstrace mladistvosti, popřípadě vytváření její iluze, je již jen krok od povrchnosti a kýče. Obrovské životní zkušenosti, nadhled a kontakt s vlastním koncem jsou naší kulturou nedoceněné dary. Představme si nesmrtelného člověka s jeho zkušenostmi po tisících let života. Co by tento člověk považoval za důležité? Takový myšlenkový experiment nám možná pomůže odkrýt některé hodnoty týkající se života, opomíjí však fakt, jenž dává životu zcela jiný rozměr, smrt, vědomí naší konečnosti je motivem řady nejen velkých činů. Lidé za zenitem se často hloupě zuby nehty drží iluze mládí, nechtějí přijmout svou novou nenahraditelnou roli ve společnosti, popírají ji a odkládají. Touha po mládí je touhou po naději. Mladému člověku dneška chybí pevná autorita starce. Chybí moudří starci, co se nebojí promluvit a chybí pokorné mládí, které je ochotné naslouchat. Kormidlo dějin patří do společných rukou řízených neotřesitelnou zkušeností a živelným odporem mladické vize. Japonská kultura vtiskla svou hlubokou úctu ke stáří i do umění. Bonsaje – stromy pěstované a předávané po generace, jsou ceněny pro prvky značící jejich dlouhověkost. Vznikla celá typologie stromů podle toho, jakým podmínkám během svého dlouhého života čelili a jež léta formovaly jejich podobu, až vyžráli do starého, zakoušeného stromu.

K závěru kapitoly si ještě vypůjčím pár termínů strukturalismu. Společnost se mění s tím, jak se mění její klasifikační řády. To jakým způsobem hodnotíme svět kolem nás, určuje podobu naší kultury. Lidové tradice (jak je v této práci prezentuji) jsou vzájemným potvrzováním si shody na klasifikaci světa. Jsou skutečným spojením mezi lidmi právě díky jejich všelidovému charakteru (obsahují obecné principy kultury). To se nedá říci o všech setkáváních v běžném životě, kde jsou pohledy na svět z mnoha důvodů zcela v rozporu. Jistým typem potvrzení si konceptu světa a tedy sblížení se, jsou i úzké kruhy (od snobských až po odpadlické). Z toho plyne podmínka pro uchování života tradice. Nutnost shody v chápání jejího významu u všech členů společenství. Tento význam však nesmí být příliš vzdálen osobnímu zaměření každého člověka. Tedy čím jsou tradice vzdálenější lidské podstatě, tím méně jsou schopny oslovovat a spojovat členy společenství, jsou křehčí a zanikají, nebo dostávají nový význam. Tento fakt je již hojně zneužíván ke konstrukci ideologií na objednávku, které

mají za úkol se rychle a snadno šířit. Problém dneška je, že vrchol společnosti drží v rukou monopol na podporu šíření klasifikačních systémů.

Dnes člověk zřejmě stráví méně času svou prací, než jindy v dějinách, ale je to práce současného člověka, která jej pohlcuje a odvádí od smyslu života, ať už si jej každý stanoví jakkoliv. Psychická zátěž středních vrstev je tak vysoká, že strachování o vlastní zabezpečení a zabezpečení rodiny nedovoluje prožívat, ba ani pomyslet na vyšší potřeby. Průměrný člověk se spokojí s chvilkou "vypnutí mysli" při večerním sledování tristních pořadů v televizi. Kde je místo pro konzumaci kultury? Kde je prostor pro tvorbu? Z tohoto hlediska je člověk v rozvojových zemích na daleko vyšší úrovni a bylo by velmi zajímavé zamyslet se nad srovnáním civilizací z pohledu produkce lidové tvorby jejich příslušníků. Podle mého názoru, tento údaj nese stejnou vypovídací hodnotu, jako údaj o velikosti hrubého domácího produktu, ne-li vyšší.

5. HLEDÁNÍ HARMONIE

Nelze plnohodnotně žít a plánovat budoucnost, nejsem-li smířen sám se sebou. Neboť v každé variantě budoucnosti budu také já, pokud neuvažuji o smrti

Neuvažuje-li západní civilizace o tom, že přenechá kormidlo dějin jiným kulturám, musí začít s hlubokou sebereflexí. Nedovedu si představit jiný mechanismus, než změnu v postoji každého člena společnosti ke svému okolí. O takové změně nelze hlasovat v evropském parlamentě ani žádném jiném zastupitelském orgánu. Přesto, že si logicky nedovedu objasnit původ lidské svobodné vůle, věřím v ni. Přes drtivý tlak kultury jsme sami sobě zodpovědní za svou osobnost a naše činy. Silná osobnost je jako kámen, který je omílán větrem či vodou, avšak svoje jádro si zachová. Činy velkých lidí jsou vždy dobré povahy, byť ne vždy velkého vlivu.

5.1. Význam aktivního kulturního žití

Jsem toho názoru, že míra kulturního žití je skvělým ukazatelem stavu společnosti. Aktivní lidová tvorba je potom tím nejlepším, čeho může zdravá společnost dosáhnout. Jak jsem se již zmínil, vytratila se ryzost prožitku, vše je zprostředkované (průvodci, cestovními kancelářemi, svatebními agenturami). Osobní podíl na vytváření tradice přináší pocit propojení nejen s druhými lidmi, ale i s přírodou, toto spojení si už dávno neuvědomujeme.

Význam kulturního žití i účasti na tradici je ve schopnosti seřizovat vztahy mezi osobnostmi a společnostmi. Nedá se říci, že kultura působí pouze na individuum nebo má celospolečenský vliv. Její role je někde mezi oběma. Reguluje projekce stínů, podobu masek, stereotypů, očekávání i nevědomých oblastí, jako je vztah osobního a kolektivního nevědomí. Prožitek s podílení se na společné události snadno vytváří pouto mezi lidmi i tam, kde by za jiných okolností stěží vznikalo, léčí staré rány, překonává

rozpory. Kultura nám rovněž může vytvářet jakési médium pro mezigenerační komunikaci. Skrze ni na nás toliko nedopadá velká tragedie života. Když vyrostete syn, synovec, vnuk, jsou mu jeho nejbližší již někým jiným, ne však těmi, kdo jej vychovali. Pozdě syn porozumí věcem, které již jinak vidí jeho otcové. Pozdě pochopí činy, které skrývaly se jeho mysli v dobách mládí. Závoj času stojí mezi ním a jeho nejbližšími. Ovšem je zde silné pouto, láska, která nepotřebuje vysvětlení. Výroční obyčeje nám donekonečna připomínají cyklus života a smrti. Tradice vnáší do života klid a vyrovnanost. Účastí na pohřbu pouze nevzdáváme hold nebožtíkovi, připravujeme se rovněž na vlastní konec, získáváme vědomí, že o nás bude postaráno se stejnou úctou a pokorou.

Archetyp, který Jung nazval persona, je maskou, o které ani my sami netušíme, že ji nosíme. Prostřednictvím persony komunikujeme se společností i sami se sebou, zatímco naše skutečné já napůl oddělené od vnějšího světa, volá po naplnění svých potřeb. Je nesnadné ho slyšet a ještě těžší je, rozumět mu. Společnost je přehlídkou masek (nemluvě o těch, které nasazujeme vědomě). Aktivní prožívání lidové tradice nám dopřává možnost poodhalení masky v atmosféře vzájemné důvěry. Bytostné já se tak může vymezit vůči ostatním a poznat sebe sama.

Mějme na paměti, že největší poctou naší historie je žít přítomností a tvořit nové epochy dějin. Nelze se zpátečnický vracet, jen se ohlédnout a nebát se nových myšlenek a proudů - jen tak můžou dějiny kultury pokračovat. Přesto, že budeme stále ať vědomě či nevědomě vedeni našimi touhami, které jsou neměnné, dokola budeme hledat odpovědi na ty samé otázky, nesmíme ustat v této sisyfovské práci, neboť na rozdíl od Sisyfa má naše snažení se o nemožné smysl v kultivaci lidského ducha.

5.1.1. Umění ve vztahu k člověku a společnosti

Umění bylo vždy víceméně záležitostí elity, avšak smělé pokusy o tvorbu básniček, sošek či písniček (méně zdařilé básně, sochy či písňe) sledujeme u lidu od pradávna. Nevím, co dnes nahradilo lidovou tvorbu, ale můžeme analyzovat, čím lidová tvorba vždy byla. A. Václavík dělí lidové umění na obřadní, estetické a společenské.³⁴ Takto bychom mohli charakterizovat i funkci lidového umění. Podívejme se nyní, jakým způsobem tyto funkce naplňuje.

Lidová kultura, formována pozvolna po generace, je krásným odrazem kolektivního nevědomí. Sama o sobě je však slepá. Jen několik výjimečných lidí, géníů doby, je schopno poodhalit své nevědomé nitro skrze uměleckou tvorbu. Svou vizi dává na odiv celému světu a všem budoucím časům, především je však adresována době, v níž umělec tvoří. Nutková potřeba umělecké činnosti je často živena totální nesourodostí osobnosti umělce s většinou společnosti. Je to jeho osobní nutkání vytvořit kolem sebe svět, jak ho vidí jen on. C. G. Jung soudí, že tato touha nemá původu v jednotlivci, ale skrze umělce mluví duch v hegelovském smyslu. Opravdové umění se podle Junga „*vysoko pozvedá nad osobní úroveň a hovoří z ducha a srdce lidstva a k duchu a srdci lidstva se obrací*“³⁵.

Umění je rovněž jistou formou poznání. Je to naše okolí, co určuje, jak vnímáme svět. Naše smysly jsou uzpůsobeny k vnímání úzkého výseku světa, jež jsme schopni ovlivňovat a který je v bezprostřední interakci s námi. Kdybychom například žili v mořských hlubinách, kam neprostoupí světelné paprsky, bylo by zbytečné vnímat okolí zrakem. Proto bychom nebyli zrakem ani vybaveni. Nedovedeme si představit širší světa. Je nám zahalena, protože není polem naší působnosti. Přitom zvědavost člověka daleko překračuje hranici „jeho okolí“. Nemáme prostředky k vnímání, ani popisu toho co nás převyšuje. Umění je tušeným dotykem skutečného světa, spíše otázkou a prosbou nežli odpovědí. Umění je nástavbou rozumu, jenž je spolu se smysly naším darem a

³⁴ VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčej a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959, s. 16

³⁵ JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012, s. 186

zároveň limitem Umění nic nespojuje, nemá logiku, není čistým kalkulem, je oklikou pomocí níž dosahujeme vyšších cílů.

Společnost tmelící funkci zastává především lidové umění, to se od akademického liší v tom, že při lidové tvorbě nám k prožitku stačí samotný objekt zájmu, samotná činnost, bez další potřeby interpretace díla. Řezbářství, vyšívaní, tanec, zpěv, ale i kraslice, jsou nanejvýš otevřené svou srozumitelností k přímé konzumaci prožitku. Naopak vyšší umělecká tvorba je ke konzumaci náročnější, vyžaduje individuální dotváření díla, není již tolik kolektivní záležitostí. Umělec takového typu otevírá své nitro daleko intimnějším způsobem. Nesporný význam tedy tkví ve srozumitelnosti lidového umění - v šíři jeho působnosti. Lidová píseň zasáhne v určitém období života každého posluchače. Ten kdo "vyroste" z lidové písně, hledá vyšší poznání, specializuje se, aby na stáří s pokorou přiznal, že život nejlépe vystihuje jednoduchost a prostá krása lidové písně či naivní říkanka. Snad se v nich skrývá ta kapka metafyziky, která vždy stojí mezi lidskou snahou poznávat a nekonečnou tajuplností přírody.

Podle dělení, které nabízí C. G. Jung, lze uměním působit na lidskou duši dvěma způsoby. Jako vzorový příklad uvádí rozdíl mezi psychologickým románem a vizionářským druhem umělecké tvorby.³⁶ Z charakteristiky uvedené Jungem vyplývá, že dílo působí buďto přímo originálně zpracovaným, propracovaným, dotvořeným a hyperbolovaným obrazem, který nám má připomínat výjev z našeho života, osobní zážitek. Nebo ve druhém případě oslovuje naše podvědomí náznaky velkých filosofických otázek, jejichž nezodpověditelnost dráždí člověka všech kultur a časů. Oba druhy umělecké tvorby hrají svou úlohu a příklady obou nalezneme mezi díly světového významu. U prvního je nebezpečí sklouznutí do povrchnosti. U druhého se můžeme obávat přílišného elitářství, nepřístupnosti díla. Lidová kultura pochopitelně tíhne spíše k prvnímu druhu tvorby ale i zde najdeme výjimky.

Sledovat trendy v lidové tvořivosti, v kulturním životě společnosti i v umění je činností praktičtější, než se na první pohled může zdát. Problémem zůstává obtížnost

³⁶ Srov JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012, s. 171

jednoznačné interpretace těchto jevů. Čím vším může být například obliba v retro stylu? Nostalgii, touhou po stabilitě - hledáním stálých vzorů, romantickým pohledem do minulosti, tvůrčí neschopností, formou protestu, připomínkou ideálů? V tak živelném prostředí jako je lidová kultura nelze hledat obecně platné zákony a proto je nutností přistupovat individuálně ke každému konkrétnímu jevu bez předsudků, bez předem stanovených schémat. Na druhou stranu se musíme vyvarovat izolaci jevu a roztržnění celku, neboť holistický přístup je v kulturologii ověřenou strategií.

5.2. Alternativy evropského racionalismu

V rámci zkoumání rozmanitosti kultury se podívejme, jakým způsobem může také fungovat společnost založená na stejných potřebách, jako ta naše, jen vyvinutá nezávislou cestou do jiných podob. Pochopitelně nelze cizí kulturu hodnotit z pohledu kultury vlastní, přesto nemůžu skrýt jisté sympatie k některým prvkům kultury východu. Jsem však skeptický k možnosti implementace pozitivních prvků této kultury do zádního světa. Je to naše kultura, která má tendenci se replikovat a šířit. Žel tuto schopnost má právě ta kultura, která je tolika mysliteli považována za zhoubnou.

Je to dědictví antického Řecka, které se táhne dějinami Evropy a vrcholí osvícenstvím - triumfem rozumu. Inklinace k rozumovosti má však své stinné stránky v podobě mechanizace pohledu na svět, přispívá dehumanizaci společnosti. Člověk veden čistým rozumem postupuje jako byrokrat, který zná jen zadání a to bez hlubšího pochopení co nejefektivněji plní. Racionalismus představuje jakousi zkratku, je snahou o nejsnazší dosažení cíle. Zkratka však cestu nezlepšuje, jen ji krátí. K čemu jsou v životě zkratky?

V opozici proti racionalismu stojí některé umělecké i filosofické směry, které nakrátko zazáří, než jsou potlačeny opačně orientovanými silami. Mezi lidmi se čas od času objevuje touha po spiritualitě. Někdy se naplňuje v náboženství, jindy v jiných ideologiích neracionálního typu. Otevřenost člověka alternativním výkladům světa je potenciálem proměn kultury. Na rozdíl od východních kultur, Evropa neustále bojuje s

domnělým rozporem mezi duchovním a materiálním, pramenícím z rozporu mezi nevědomím a vědomím. Evropský důraz na racionalitu je, kromě evidentního vlivu řecké filosofie, podle Junga způsoben náhlým přerušением vývoje „barbarských společností“, které považovaly své primitivní (nerozumové) stránky za přirozené. Náhlým převzetím vyšší kultury římské, jsme se vzdali naší primitivní části.³⁷ Toto přerušení kontinuity filosofie se nekonalo u všech kultur, například mimoevropské filosofické systémy dodnes nesou známky a pozůstatky tisíce let starých konceptů a jsou na ně právem hrdé.

Dost dobře nechápu panický strach z projevování osobitých rysů cizích kultur – přistěhovalců, který vládne mezi Evropany. Ozývají se hlasy o údajném ohrožení identity toho či onoho národa, lidé se dožadují přísnějších opatření proti svobodnému prožívání kultury, jejíž členové jsou ve společnosti v menšině. Nejen, že je to vizitkou netolerantního chování ale také zaslepenosti, která zachvátila davy. Přitom jedině skrze odlišení a vzájemným setkáváním se s jinou kulturou můžeme plně pocítit vlastní identitu. Jako krásný diamant vynikne nádhera evropské kultury jedině na silném kontrastním pozadí, nikoliv v šedi neuznaných ctností jiným národů. Obrovský potenciál je také ve vzájemném obohacení kultur, které se naučí existovat jedna vedle druhé v atmosféře důvěry. Plnohodnotná výměna duchovních podnětů však neustále naráží na neschopnost, snad i nechuť vnímat odlišné pohledy na svět. Správné pochopení cizí kultury vyžaduje dlouhodobou přípravu a většina lidí tak nepronikne ani skrz stereotypy a předsudky. Člověk západního světa je tak silně zatížen nepravdami, že si tak jistý nutností vlastního systému, že se nemůže ani přiblížit smyslu, který nabízí alternativy v podobě světových náboženství a filosofie. Takový člověk připomíná terapeutova pacienta odmítajícího vzdát se svých vidin. Pravda, neumíme přesně popsat, jakým způsobem na nás působí umění, filosofie či náboženství, neznamená to však, že jsou tím tyto síly nějak zdiskreditovány.

Věda si během dlouhého vývoje ustálila metody a pole své působnosti. Jednoznačně si definovala podmínky, které musí teorie splňovat, aby se dala považovat za dočasně platnou. V ideálním případě je účelem vědy dosažení využitelných výsledků.

³⁷ JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012, s. 212

Věda sama vyčlenila řadu oblastí, jejichž zkoumání se vzdává, neboť nemá metody, které by se daly u těchto jevů aplikovat. Teorie popisující oblasti transcendentální přesto existují. Jsou zde proto, že mají také využitelné výsledky. Úvahy o dobru, zlu, lásce, posmrtném životě, bohu a mnohé další, jsou pro člověka nanejvýš praktické a denně je využívá. Vědci oblastí transcendentna jsou všichni lidé na světě. Běžní lidé jsou sice v přesnosti výstavby metod tolerantnější, jejich teorie jsou vratké a tvárné. Nejsou však ve svém bádání svázáni ničím, jen svou fantazií. Tak vzniká věkem a sympatií prověřená pravda uložená v odkazu lidové kultury.

Rozum povzbuzen vědeckotechnickým rozmachem nám říká, že neexistuje žádné spojení mezi zabitím posvátného zvířete či setnutím magického stromu a katastrofou, jež by se měla odehrát, jako trest za náš přečin. Nejsem si tak jistý, že zákazy různého charakteru, které se ostatně objevují v podobě legend, nepsaných i psaných zákonů všech kultur, jsou jen planými výhrůzkami. Vyprávění starých šamanů, která svou dogmaticností připomínají slova starců kdekoliv na světě, chrání starou pravdu. Skrze tabu, týkající se vybraného druhu zvířete nebo rostliny, jsou položeny základy omezování svévůle, ochrany přírody a tradic. Opravdová sebekázeň se uskutečňuje tehdy, kdy člověk netuší o důsledcích jejího porušení. Ve chvíli, kdy si člověk uvědomí, že je to jedině on sám, kdo si klade limity, se jich nesmí proto vzdát. Neboť trest, který přijde za odvrácení se od našich bohů, přijde nehledě na jejich existenci. V tomto smyslu je třeba, aby se moderní člověk naší kultury snažil chápat zvláště připadající praktiky odříkání, půstu askeze podobně.

Každá kultura dává jiným způsobem průchod citům člověka a vytváří specifické podmínky pro reagování na životní situace. Lidé jsou nepřímo vedeni k chování, které daná kultura podporuje. Jako vedlejší produkt akulturace vznikají skryté potřeby, duševní choroby, masové projevy nespokojenosti typické pro danou kulturní oblast. Kultura sama si vychovává své odpůrce, vytváří sobě opoziční síly a snad tedy není zcela slepá ke svému osudu.

6. ZÁVĚR

Obr. 2: *Morana odnesená do bezpečné vzdálenosti od vsi*

Proměny kultury jsou projevem svobody a tvůrčího potenciálu člověka. Lze říci, že nejsou jevem negativním, jsou přirozenou reakcí na změny okolí. Díky dynamice, která se odehrává mezi kulturními jevy, se doladuje výklad světa tak, aby byl neustále v souladu s potřebami člověka v kolektivu. Můžeme konstatovat, že instituce, které se vyvinuly v rozličných kulturních oblastech a čase, jsou vyjádřením stejné potřeby společnosti. Nelze však jednoznačně potvrdit, že je kultura schopná seberegulace. Kvalitativní vývoj kultury jsem nenalezl, rovněž pochybuji o jednoznačně pozitivním až ochranném charakteru kultury vůči jedinci či společnosti (jak je kultura často prezentována). Kultura je schopná vytvářet, ale i potlačovat stresové situace. Člověku může být oporou, ale i katem. Pro hodnocení jejího vlivu na člověka a společnost bych použil označení neutrální.

Musím připustit, že se mi nepodařilo vypátrat dostatečné množství konkrétních příkladů proměn lidové kultury, abych se odvážil výsledky generalizovat. Nedovedu si však představit, na základě jakých poznatků by se dalo v této oblasti zobecňovat. Kultura je příliš rozmanitá na to, abychom mohli vznášet obecné soudy. Nicméně jsem, myslím, načrtl strategii, kterou lze její proměny uchopit v jejich pravých významech.

Stran otázky budoucího vývoje naší společnosti nabízím následující shrnutí. Jak v práci na několika místech naznačuji, nejsem si jistý tím, do jaké míry je vědomí svévolným výřezem z kolektivního a osobního nevědomí a do jaké míry je člověk determinován svým prostředím. Snad nebude příliš naivní, budeme-li považovat vůli člověka za hlavní prvek určující jeho podobu. Správná interpretace každodenního chování je pro zaneprázdněného člověka velmi náročná, avšak sebezpozorování se stává disciplinou hodnou rozvoje. Nadějí společnosti je správné uchopení výchovně-vzdělávacího procesu. Přes všechny návrhy alternativních pedagogických směrů převládá v praxi myšlenka autoritativního pojetí výuky, převaha dospělého nad žáky a silná míra organizace dětské činnosti (včetně vymezeného prostoru a časového rozvrhu). Již ve škole se vytvářejí rámce kultury. Velice pozitivní dopady může mít nazírání na odlišné kultury skrze společné motivy utváření všech kultur. Východiskem je hledání průniků místo odlišností v rámci globální a multikulturní výchovy. Nechme dětem prostor pro tvorbu, zejména v kolektivu, vlastní formulaci pocitů a cílů, rozvíjejme jejich kritické myšlení.

Také si musíme připustit možnost, že naše kultura již nenávratně ztratila některé důležité rysy. Zmizela jednotná představa o všech metafyzických otázkách a v důsledku i o smyslu života. Bloudíme zmatení multikulturalitou ve svých představách o světě, již dávno jim nerozumíme a nejsme ochotni je nahradit novými. Ve skutečnosti je náš systém mnohem křehčí, než kultura uzavřených přírodních společenství. Je zde možnost, že nadchází čas jiných civilizací, svou filosofií více spjatých s přírodou. Euro-americká civilizace již svou šanci v dějinách dostala.

7. LITERATURA

BARKER, CH.: *Slovník kulturních studií*. Praha: Portál, 2006

BENEDICT, R.: *Kulturní vzorce*. Praha: Argo, 1999

DURKHEIM, É.: *Elementární formy náboženského života*. Praha: Oikoymenh, 2002

ERIKSEN, T. H.: *Sociální a kulturní antropologie, příbuzenství, národní příslušnost, rituál*. Praha: Portál, 2008

FRAZER, J.: *Zlatá ratolest*. Praha: Československý spisovatel, 2012

FROLEC, V.: *Lidové umění a dnešek*. Brno: Blok, 1977

FROLEC, V.: *Prostá krása, deset kapitol o lidové kultuře v Čechách a na Moravě*. Praha: Vyšehrad, 1984

JUNG, C. G., BARZ, H.: *Archetypy a nevědomí*. Brno: Nakladatelství Tomáše Janečka, 1997

JUNG, C. G.: *Člověk a kultura*. Brno: Emitos, 2012

KARLOVÁ, J.: *Slavnosti a rituály jako zpráva o obrazu světa*. Červený Kostelec: Pavel Mervart, 2013

KELLER, J., GÁL, F., FRIČ, P.: *Hodnoty pro budoucnost*. Praha: G PLUS G, 1996

KUBÁTOVÁ, H.: *Sociologie životního způsobu*. Praha: Grada, 2010

MALINOWSKI, B.: *Vědecká teorie kultury*. Brno: Krajské kulturní středisko, 1968

MEAD, M.: *Pohlaví a temperament u tří primitivních společností*. Praha: Sociologické nakladatelství, 2010

- PELCOVÁ, N.: *Vzorce lidství*. Praha: Portál, 2010
- PETRUSEK, M.: *Společnost pozdní doby*. Praha: SLON, 2007
- POKORNÝ, J.: *Lingvistická antropologie*. Praha: Grada, 2010
- SOUKUP, V.: *Antropologie teorie člověka a kultury*. Praha: Portál, 2001
- TYLLNER, L., UHEREK, Z., UHLÍKOVÁ, L.: *Kultura - společnost – tradice, soubor statí z etnologie, folkloristiky a sociokulturní antropologie*. Praha: Etnologický ústav AV ČR, 2005
- VÁCLAVÍK, A.: *Výroční obyčeje a lidové umění*. Praha: Nakladatelství Československé akademie věd, 1959
- VAN GENNEP, A.: *Přechodové rituály: systematické studium rituálů*. Praha: Lidové noviny 1997
- WISEMAN, B.: *Lévi-Strauss a strukturální antropologie*. Praha: Portál, 2009
- ZÍBRT, Č.: *Veselé chvíle v životě lidu*. Praha: Vyšehrad, 1950